

А. С. Пушкин

**МАРҲУМ
ИВАН ПЕТРОВИЧ БЕЛКИН
ҚИССАЛАРИ**

Простакова хоним.
Тақсирим, у ёшлигиданоқ тарихга жуда
ҳам қизиқар эди.

Скотинин
Митрофан менга тортди.
«Недоросль»

НОШИРДАН

Биз, И. П. Белкиннинг китобларга ҳозир тақдим этилаётган қиссаларини нашр қилишга киришар эканмиз, бунга марҳум муаллифнинг ҳеч бўлмаса қисқагина таржимаи ҳолини илова этмоқчи ва шу билан ватан адабиёти ҳаваскорларининг ҳаққоний талабларига қисман жавоб бермоқчи бўлдик. Шу муносабат билан биз Иван Петрович Белкиннинг энг яқин қариндоши ҳамда вори-саси Марья Алексеевна Трафилинага мурожаат қилдик: бироқ, бахтга қарши, Трафилина бизга Белкин ҳақида ҳеч қандай маълумот бериш имкониятига эга эмас экан, чунки марҳум унга бутунлай нотаниш экан. Трафилина бу масала юзасидан бизга бир мўътабар кишига, Иван Петровичнинг содиқ дўстига мурожаат қилишимизни маслаҳат берди. Биз бу маслаҳатга амал қилдик ва юборган хатимизга қуйидаги кўнгилдагидек жавобни олдик. Биз бу жавобни олижаноб фикрлар ва самимий дўстликнинг қимматли ёдгори, шу билан бирга, мукаммал биографик маълумот сифатида, ҳеч қандай ўзгариш ва изоҳ киритмай чоп қиламиз.

Муҳтарам афандим***!

Шу ойнинг ўн бешида ёзган мўътабар мактубингизни шу ойнинг йигирма учида олиш шарафига муяссар бўлдим, сиз ўзингизнинг ўша мактубингизда менинг собиқ самимий дўстим, қўрғоним ёнидаги қўшним Иван Петрович Белкиннинг туғилган ва вафот этган вақти, машғулоти, уй аҳволи ва феъли-автори ҳақи-

да муфассал маълумот олишни орзу этибсиз. Муҳтарам афандим, мен сизнинг бу орзуингизни жону дилим билан адо этаман ва ушбу хатим орқали сизга унинг гапларидан, шунингдек ўзининг шахсан кузатишимдан хотиримда қолган барча маълумотларни юбораман.

Иван Петрович Белкин 1798 йилда Горюхино қишлоғида виждонли ва олижаноб оилада туғилди. Унинг марҳум отаси, секунд-майор Петр Иванович Белкин Трафилинлар хонадонининг қизи Пелагея Гавриловнага уйланган эди. У бой эмас, ўрта ҳол бўлиб, гоят даражада хўжалик ишларининг кўзини биладиган одам эди. У кишининг ўғли бошланғич маълумотни қишлоқ дьячоғидан олди. У ўзининг мутолаага, рус адабиётига бўлган ҳаваси учун, ҳар қалай, ўша мўътабар кишидан миннатдор бўлса керак. 1815 йилда у Егер пиеда полкига хизматга кирди (лекин қайси куни эканлиги хотиримда йўқ) ва ўша полкда то 1823 йилгача хизмат қилди. Ота-онасининг вафоти деярли бир вақтга тўғри келиши ва уни истеъфога чиқиб, Горюхино қишлоғига, ўзининг тугилиб ўсган жойига қайтишга мажбур қилди.

Иван Петрович ўз мулкини идора қилишга киришиб, ўзининг тажрибасизлиги ва юмшоқ кўнгиллиги орқасида отаси ўрнатган қатъий интизомни бўшаштириб юборди ва тез орада хўжаликни ёмон аҳволга тушириб қўйди. У ишга чечан, эпчил оқсоқолни билдан бўшатиб (деҳқонлар, одатлари бўйича, ундан норози эдилар), унинг ўрнига қишлоқни бошқаришни—эртақларни бошлаб кетиши билан ишончга сазовор бўлган калитдор кампирга топширди. Бу тентак кампир йигирма беш сўмликдан эллик сўмликни бир умр фарқ қила олмасди; у ҳамма деҳқонларнинг боласини чўқинтирган бўлиб, деҳқонлар ундан умуман ҳайиқмас эдилар; деҳқонлар томонидан сайланган бу гумашта уларнинг ёнини олиш билан бир қаторда, шундай фирибгарликларга ҳам йўл қўйдики, ниҳоят Иван Петрович баршчинани бекор этиб, жуда мўътадил оброк белгилашга мажбур бўлди; бироқ шундан кейин ҳам деҳқонлар унинг бўшлигидан фойдаланиб, биринчи йили енгиллик берилишини сўрашди, кейинги йилларда эса оброкнинг учдан икки қисмидан ортиқроғини ёнроқ, брусника ва шунга ўхшашлар билан тўлашди; аммо шундай бўлса ҳам ўзлари учун боқимонда қолдиришди.

Иван Петровичнинг марҳум отасига дўст бўлганим учун, ўғлига ҳам маслаҳат беришни ўз бурчим деб билдим ва бир неча мартаба унга қўлдан бой берилган аввалги тартибни ўрнатишга ёрдлашмоқчи бўлдим. Шунинг учун бир кун унинг кўрғонига бориб, хўжалик дафтарини талаб қилдим, фирибгар гумаштани чақиртириб, Иван Петровичнинг ҳузурда хўжалик дафтарини синчиклаб текшира бошладим. Дастлаб ёш хўжайин зўр иштиёқга қунт билан менга қулоқ солди; бироқ ҳисобларга қараганда, кейинги икки йил ичида деҳқонлар кўпайиб, парранда ва уй ҳайвонлари камайиб кетганини кўрган Иван Петрович, шу дастлабки маълумотлар билан кифояланиб, кейин гапимга

қулоқ солмай қўйди ва зўр бериб текширишим ҳамда қаттиқ сўроқ қилишим натижасида фирибгар оқсоқолни гангитиб қўйиб, нафасини ичига тушириб юборган бир вақтимда, Иван Петровичнинг ўтирган стулида хуррак отаётганини эшитиб, жуда таъбим тирриқ бўлиб кетди. Шундан кейин унинг хўжалик ишларига аралашини бутунлай йиғиштириб қўйдим ва унинг хўжалик ишларини (ўзига ўхшаб) худонинг ихтиёрига топширдим.

Аммо бу нарса бизнинг дўстона муносабатимизга ҳеч қандай путур етказмади: чунки мен Иван Петровичнинг барча ёш дворянларимизга хос бўлган бу бўшаңлигига ва ўлгудай ношудлигига афсуслансам ҳам, уни чин кўнглимдан яхши кўрардим; ахир шу қадар беозор ҳамда виждонли йиғитни севмасдан бўлмас ҳам эди. Иван Петрович ҳам ўз навбатида менинг кексалигимни ҳурмат қилар ва менга ихлоси зўр эди. Гарчи бизнинг одатимиз, фикримиз ва феъл-авторимиз бир-биримизникига кўп жиҳатдан ўхшамаслигига қарамай, у то умрининг охиригача менинг самимий суҳбатларимни тақдирлаб, деярли ҳар кун мен билан кўришиб турарди.

Иван Петрович жуда мўътадил ҳаёт кечирар ва ҳар қандай исрофгарчиликдан четда эди. Мен унинг маст бўлганини ҳеч қачон кўрмаганман (бу ҳол эса бизнинг томонларда эшитилмаган мўъжиза ҳисобланиши мумкин); унинг хотин-қизларга иштиёқи жуда баланд бўлиб, лекин ўзи қиздек уятчан йиғит эди¹.

Мақтабингизда кўрсатилган қиссалардан ташқари, Иван Петрович талайгина қўлёзмалар ҳам қолдирган; бу қўлёзмаларнинг бир қисми менда сақланади, бир қисмини эса Иван Петровичнинг калитдори турли рўзгор ишларига ишлатиб юборган. Шундай қилиб, ўтган йили қишда калитдор хотин турадиган хоналарнинг ҳамма деразаларига Иван Петрович ёзиб тугатмаган романининг биринчи қисми ёпиштирилган эди. Юқорида номи зикр этилган қиссалар унинг дастлабки тажрибаси бўлса керак. Иван Петровичнинг айтишича, ўша асарларнинг кўпчилиги рост бўлиб, улар турли мансабдаги кишилардан эшитилган. Бироқ асарлардаги исмларнинг деярли ҳаммасини Иван Петровичнинг ўзи қўйган. Қишлоқларнинг номи эса, атрофимиздаги жойларнинг номи бўлиб, шунинг учун ҳам қиссаларнинг аллақайси бир ерида менинг қишлоғим ҳам тилга олинган. Булар қандайдир ёмон ният билан эмас, балки фақат тасаввур доирасининг торлигидан келиб чиққандир.

Иван Петрович 1828 йилнинг кузида безгак билан оғриди, бу касал иситмага айланиб кетди, хусусан энг оғир касалликлар, жумладан қадоқ ва шунга ўхшашларни даволашга моҳир уезд табибимизнинг зўр ғайрат кўрсатишига қарамай, у вафот этди. Иван Петрович ўттиз ёшда менинг қўлимда жон берди ва Горю-

¹ Шу ўринда бир латифани эслаб ўтишга тўғри келади, лекин биз уни ортиқча ҳисоблаб, бу ерга киргизмадик: аммо китобхонни ишонтириб айтганимизки, унда Иван Петрович Белкиннинг хотирасига доғ туширадиган ҳеч гап йўқ. (Пушкиннинг изоҳи.)

хино қишлоғининг черковига — марҳум ота-оналарининг ёнига дафи этилди.

Иван Петрович ўрта бўйли, кўккўз, малла соч, қиррабурун, оппоқ, қотмароқдан келган киши эди.

Мана, муҳтарам афандим, менинг марҳум қўшним ва дўстимнинг ҳаёти, машғулоти, феъл-автори ҳамда қиёфасидан эслай олганларим мана шу. Борди-ю, мактубимдан бирор нарса учун фойдаланмоқчи бўлсангиз, номимни сира-сира тилга олмаслигингизни ўтиниб сўрайман; зотан, ўзим ёзувчиларни жуда ҳурмат қилсам ва севсам ҳам, лекин ёзувчилик ишига киришишни ортиқча ва менинг ёшимдаги кишига келишмаган бир иш деб ҳисоблайман. Сизга самимий эҳтиром ва ҳоказолар билан:

1830 йил, 16 ноябрь.

Ненарадово қишлоғи.

Муаллифнинг ҳурматли дўстининг истагини назарга олиб, бизга юборган маълумоти учун чуқур миннатдорчилик билдирамиз, ҳамда китобхонлар унинг самимийлиги ва олижаноблигини тақдирлайдилар, деб ишонамиз.

А. П.

У Қ

Биз отишдик.

Баратинский¹

Мен уни дуэль қондаси бўйича отиб ташлашга қасамёд этдим (ўқ узиш навбати менда қолди).

«Лашкароғҳдаги кечадан»²

Биз *** манзилида турган эдик. Армия офицерининг ҳаёти маълум. Эрталаб таълим, манеж³. Полк командири *** никида ёки яҳудий қовоқжонасида тушлик, кечқурун пунш ичиш ва картабозлик. *** да биронта ҳам ишрат уйи ва биронта қаллиқ йўқ эди: биз бир-биримизникида тўпланардик ва у ерда ўз мундирларимиздан бўлак ҳеч нарсани кўрмас эдик.

Бизнинг улфатчиликда ҳарбий бўлмаган фақат бир киши бор эди. Унинг ёши ўттиз бешларда бўлиб, биз уни катта деб ҳурмат қилардик. У ўзининг кўп иш қўрганлиги билан биздан анча устун турарди; бунинг устига унинг доим маъюслиги, қайсар табиа-ти ва ачкиқ тили биз ёшларнинг онгимизда кучли таъсир қол-

¹ Е. А. Баратинский — Пушкин замонасининг атоқли шоири.

² Пушкин замонасининг машҳур адиби — декабрист А. А. Бестужев-Марлинский асари.

³ Манеж — от ўргатиладиган ёки чавандозлар ва отлиқ аскарлар машқ қиладиган агрофи ўралган жой ёки бино.

диради. Унинг ҳаёти ғалати бир тарзда эди; ўзи русга ўхшар, лекин ажнабий исмда эди. Бир вақтлар у гусарлик қилиб, яхшигина кун кечирган; унинг истеъфога чиқиши ва бу пасқам қишлоққа кўчиб келиб, ҳам фақирликда, ҳам исрофгарчиликда кун кечириши сабабларини ҳеч ким билмас эди: у эгнига эски қора сюртук кийиб, доимо яёв юрарди, аммо полкимиздаги ҳамма офицерлар учун дастурхони ёзиқ эди. Тўғри, таомлари икки ёки уч хил бўлиб, бунини истеъфодаги бир солдат пиширар, аммо шампанскийси ариқ бўлиб оқарди. Унинг бойлигини ҳам, даромадини ҳам ҳеч ким билмас ва бу ҳақда сўрашга ҳам ҳеч ким журъат этолмас эди. Унинг кўпроқ ҳарбий ишга доир китоблари ҳамда романлари бўларди. У бу китобларини жон деб ўқигани берар ва ҳеч қачон сўраб олмасди; шунингдек бировдан олган китобини ҳам ҳеч қачон эгасига қайтиб бермасди. Унинг муҳим машғулоти тўппонча отишдан иборат эди, уйининг деворлари илма-тешик бўлиб кетганлигидан худди асаларининг уясига ўхшарди. У турадиган кулбанинг ягона безаги жуда кўп хилма-хил тўппончалар эди. Отиш ишида у ниҳоятда ажойиб санъатга эришган эди. Агар кишининг бошига нок қўйиб, ўқ билан уриб учириб юбормоқчи бўлса, полкимизда ҳеч ким иккиланмасдан бошини тутарди. Биз кўпинча дуэль тўғрисида сўзлашардик; Сильвио (мен уни шундай деб атаيمان) ҳеч қачон гапга аралашмас эди. Дуэлга чиққанмисиз, деб сўрасак, у қуруққина, чиққанман дер, аммо муфассал айтиб бермасди. Афтидан, бундай сўроқлар унга ёқмаслиги кўриниб турарди. Биз, бу одам ўзининг даҳшатли санъати билан бировнинг бошини еган бўлса керак, деб гумон қилардик. Шу билан бир қаторда, унда қўрқоқликдан асар бор деб хаёлимизга ҳам келмас эди. Шундай кишилар борки, ёлғиз ташқи кўринишининг ўзи бундай шубҳаларга йўл қўймайди. Тасодифий бир ҳодиса ҳаммамизни ҳайрон қолдирди.

Бир куни бизнинг офицерлардан ўн киши Сильвионикада тушлик қиларди. Ичиш одатдагича бўлди, яъни жуда кўп ичилди, тушлиқдан сўнг биз уй эгасининг банк тутишини сўрадик. У анчагача унамади, чунки у картани жуда кам ўйнарди; ниҳоят ўртага эллик сўм қўйди ва ўтириб карта суза бошлади. Биз уни ўраб олдик, ўйин қизиқ кетди. Ўйин чоғида жим ўтириш Сильвионинг одати эди, у ҳеч вақт сўз талашмас ва изоҳ бериб ўтирмасди. Агар гардкамчи нотўғри санаб қўйса, у дарров камини тўлар ёки ортигини ёзиб қўяр эди. Биз бунини билардик ва шунинг учун ҳам унинг ўйинни ўз билганича бошқаришига халал бермасдик. Аммо орамизда, яқинда бизга ўтказилган бир офицер бор эди. У ўйин устида, паришонхотирлигидан нотўғри ҳисоб қилиб қўйди. Сильвио бўрни олиб ўз одатига ҳисобни тўғрилай ёзиб қўйди. Офицер уни янглишган деб ўйлаб изоҳлай кетди. Сильвио индамай карта сузаверди. Офицер бетоқат бўлиб, чўткани олди-да, назарида нотўғри кўринган рақамларни ўчириб ташлади. Сильвио бўрни олиб, яна ёзиб қўйди. Вино, ўйин ва ўртоқ-

ларининг кулишидан қизишиб кетган офицер, ўзини қаттиқ таҳқиқланган деб санади ва аччиғидан столдаги мис шамдонни олиб Сильвиога отди, у зўрға чап бериб қолди. Биз довдираб қолдик. Сильвио ўрнидан туриб, ғазабидан кўзлари чақнаган ҳолда:

— Муҳтарам жаноб, марҳамат қилиб чиқиб кетинг ва бу ҳодиса менинг уйимда бўлгани учун худога шукур қилинг,— деди.

Биз бунинг оқибати ёмон бўлишига шубҳа қилмасдик ва янги ўртоғимизни ўлди деб ҳисобладик. Офицер, банкчи афандининг таҳқиқлангани учун истаган чоқда жавоб беришига тайёрман, деди-да, чиқиб кетди. Уйин яна бир неча минут давом этди; лекин уй эгасининг ноилож ўйнаётганини сезиб, биз бирин-кетин турдик ва тез орада у офицернинг иш ўрни бўш қолишини сўзлашиб, уй-уйимизга тарқалишдик.

Эртасига биз манежда, бечора поручик тирикмикин, деб турган эдики, унинг ўзи келиб қолди; биз бу саволни унинг ўзига бердик. У ҳали Сильвиц тўғрисида ҳеч қандай хабар билганим йўқ, деб жавоб берди. Бу ҳол бизни таажжубга солди. Биз Сильвионикига бордик, уни ҳовлида, дарвозага ёпиштирилган картанинг тузига ўқ устидан ўқ узаётганини кўрдик. У бизни одатдагича қабул қилди, кечаги ҳодиса тўғрисида бир сўз ҳам демади. Уч кун ўтди, поручик ҳамон тирик эди. Биз ажабланиб: «Наҳотки Сильвио дуэлга чиқмаса?» — деб бир-биримиздан сўрардик. Сильвио дуэлга чиқмади. У оддийгина изоҳ билан қаноатланди ва ярашиб кетди.

Бу эса Сильвиога нисбатан ёшларда ёмон фикр туғдирди. Одатда одамгарчиликнинг энг юқори фазилати ботирликда ва турли нуқсонларни кечиришда деб билган ёшлар жасорат кўрсатмасликни ҳеч бир кечирмайдилар. Шундай бўлса-да, бора-бора ҳаммаси унутилиб кетди ва Сильвионинг аввалги обрўси ўрнига келди.

Энди унга ёлғиз яқинлаша олмасдим. Табиатан романтик тасаввурга эга бўлганимдан, ҳаёти мажҳул туюлган ва қандайдир сирли бир қиссанинг қахрамони бўлиб кўринган бу одамга аввало, ҳаммадан кўра менда ихлос кучли эди. У мени севарди ва мен билан суҳбатда одатдаги чўрткесарлигини бир ёққа қўйиб, турли нарсалар тўғрисида дилкаш гаплашарди. Аммо ўша кечадаги кўнгилсиз воқеадан сўнг унинг обрўси тўкилди ва ўз айби билан обрўсини яна кўтармади, деган бир фикр менинг бошимдан кетмасди ва у билан илгаригидай муомалада бўлишимга халал берарди: юзига қарагани уялардим. Сильвио жуда ақлли ва тажрибали бўлганидан менинг кайфиятимни ва бунинг сабабини пайқар эди. Бу ҳол уни ранжитар эди; мен билан шу тўғрида сўзлашмоқчи бўлганини бир-икки марта сезиб қолдим; аммо мен бундай пайтда чап бердим; Сильвио ҳам мендан ўзини тортиди. Шундан кейин у билан ўртоқларим орасида кўришадиган бўлдим ва ўзаро очиқ суҳбатларимиз тўхтади.

Пойтахтнинг паришонхотир аҳолиси қишлоқ ёки шаҳарча-

ларнинг аҳолиларига яхши маълум бўлган кўп таассуротдан, масалан, почта келадиган кунни кутишдан хабарсиздир: сешанба ва жума кунлари бизнинг полкимиз идораси офицерлар билан тўларди: биров пул, биров хат, биров газета кутарди. Одатда пакетлар шу ернинг ўзида очилиб, янгилıklar айтилар, идора бундай вақтда жуда гавжум ва ғовур-ғувур бўларди. Сильвиога ҳам хат бизнинг полкка келарди.

Шунинг учун у ҳам одатда шу ерда бўларди. Кунлардан бир кун унга бир пакет бердилар. У ғоят сабрсизлик билан хатни очди. Хатга қараркан, кўзлари чарақлаб кетди. Ҳар қайсиси ўз хатига тикилган офицерлар ҳеч нимани пайқамадилар. «Жаноблар,— деди Сильвио,— менинг дарҳол кетишим керак бўлиб қолди; бугун кечаси жўнайман. Умид қиламанки, сизлар менинг уйимда сўнгги марта меҳмон бўлишни рад этмассизлар. Мен сизни ҳам кутаман,— деб давом этди у менга қараб,— албатта келинг». Шундай деб у шошилиб чиқиб кетди: биз Сильвионикидан тўпланмоқчи бўлиб тарқалдик.

Мен тайинланган вақтда Сильвионикига келсам, бутуп полк офицерларининг деярли ҳаммаси шу ерда экан. Унинг борлиқ нарсалари тугулган бўлиб, фақат илма-тешик бўлиб кетган шипшидам деворларгина қолган эди. Биз стол атрофига ўтирдик; уй эгасининг кайфияти жуда жойида эди, кўп ўтмасдан унинг хурсандлиги ҳаммамизга таъсир этди, пайдар-пай шишалар пақиллаб очилар, қадаҳлар кўпикланар ва типмай вишиллаб турарди, биз эса кетувчига зўр бериб оқ йўл ва саодат тилардик. Кечаси алламаҳалда стол атрофидан турдик. Фуражкаларни слаётганимизда, Сильвио ҳамма билан хайрлашди, чиқиб кетаётганимда қўлимдан ушлаб тўхтатди ва:

— Сиз билан сўзлашмоқчиман,— деди секингина.

Мен қолдим.

Меҳмонлар кетишди; иккимиз қолдик ва бир-биримизга қарама-қарши ҳолда, индамасдан трубка тортиб ўтирдик. Сильвио ташвишли кўринар, унинг хушчақчақлигидан асар ҳам қолмаган эди. Ҳзи маъюс, ранги оппоқ оқарган, кўзлари чарақлар, бу ҳолат оғзидан чиқаётган қуюқ тутун билан қўшилиб, уни шайтонга ўхшатиб юборган эди. Бир неча минут ўтгач, Сильвио ёнимликни бузиб:

— Балки биз бундан сўнг ҳеч қачон кўришмасмиз,— деди,— жудалик олдидан мен сиз билан гаплашмоқчиман. Бошқаларнинг фикрига унча эътибор қилмаслигимни балки сезгандирсиз; аммо сизни севаман, шунинг учун кўнглингизда нотўғри фикр қолдириш менга оғир.

У тўхтади ва тутаб бўлган трубкасига тамаки тўлдира бошлади; мен ерга қараб, жим ўтиравердим.

— Уша бадмаст телба Р... дан қасос олмаганим,— деб давом этди у,— сизга ғалати туюлгандир. Сиз ишонингки, қуроқ танлаш ҳуқуқи менда бўлганидан, унинг ҳаёти менинг қўлимда бў-

либ, менинг ҳаётим эса деярли хавфсиз эди; ўзимни тийишимни фақат олижаноблигимдан деб айтишим мумкин эди, лекин ёлғон гапиришни истамайман. Агар мен ўз ҳаётимни бутунлай таҳликада қолдирмай Р... ни жазолаёлсам эди, у ҳолда мен уни ҳеч қачон кечирмас эдим.

Мен ҳайрон бўлиб Сильвиога қарадим. Унинг бу гапи мени хижолатда қолдирди. Сильвио сўзини давом эттирди:

— Худди шундай: мен ўзимни ўлимга маҳкум этишга ҳақим йўқ. Олти йил аввал мен бировдан тарсаки еганман, ўша душманам ҳали тирик.

Мен жуда қизиқсиниб қолдим.

— Сиз у билан дуэлга чиқмадингизми? Шароит сизни ажратиб юборган бўлса керак? — дедим.

— Мен у билан дуэлга чиқдим, — деб жавоб берди Сильвио, — мана ўшандан қолган хотира.

Сильвио ўрнидан турди ва заррин попукли (Французлар *bonnet de police*¹ дейдиган) қизил шапкани олиб, бошига кийди. Ўқ унинг пешонасидан бир энли юқоридан тешиб ўтган эди.

— Менинг *** гусар полкида хизмат қилганимни биласиз, — деб давом этди Сильвио. — Менинг феълим сизга маълум: ҳаммавақт устун бўлишга одатланганман, бу ёшлигимдан қолган бир дард. Бизнинг замонамизда жанжалкашлик мода эди: мен армияда биринчи жанжалкаш эдим. Биз ичағонлик билан мақтанардик, мен ичишда Денис Давидов² мадҳ этган машҳур Бурцовни ҳам қочирардим. Бизнинг полкда деярли ҳар минутда дуэль бўлиб турар ва мен ҳаммасида ё гувоҳ, ёки иштирокчи бўлардим. Ўртоқларим мени ҳурмат қилишар, тез-тез ўзгариб турувчи полк командирлари эса, менга зўр бир бало деб қарардилар.

Мен хотиржам (ёки безовта) шуҳратимдан завқланардим. Шу вақтда, бизнинг полкка бадавлат ва асилзода оилага мансуб бир йигит (отини айтмайман) келди. Умримда бундай ажойиб бахтиёр кишини кўрмаган эдим! Ёш, ақлли, келишган, энг хушчақчақ, жасорат кўрсатишда энг бепарво, донгдор, ўзи саногини билмайдиган ва ҳеч қачон тугамайдиган пулдор одамни кўз олдингизга келтиринг ҳамда унинг бизда қандай таъсир қолдиришини тасаввур этинг. Менинг устунлигимга раҳна етди. У менинг доврўғимни эшитиб, дўст бўлиш йўлини излади; бироқ мен уни совуқ қарши олдим, у эса ҳеч бир таассуф билдирмай мендан узоқлашди. Мен уни жуда ёмон кўриб қолдим. Унинг полкдаги ва хотин-қизлар орасидаги шуҳрати мени қаттиқ ғазаблантирарди. Мен у билан жанжаллашгани баҳона ахтара бошладим; эпиграммаларимга у ҳам эпиграмма билан жавоб

¹ Полиция қалпоги (офицерлар кийиши учун махсус тайёрланган бўлади).

² Денис Давидов — шоир ва 1812 йилги Ватан урушининг партизани,

берарди, унинг шеърлари ҳаммавақт қутилмаган ва меникидан ўткир, албатта жуда қизиқ бўларди. У ҳазиллашарди, мен эса аччиғланардим. Ниҳоят, бир куни, поляк помешчигининг уйида бўлган балда мен унинг бутун хонимлар диққатини, айниқса, мен билан муносабатда бўлиши уй бекасининг назар-диққатини жалб этганини кўриб, қулоғига ярамас бир гап айтдим. У туюқиб кетди ва юзимга бир шапалоқ урди. Биз ўз қиличларимизга ташландик; хонимларнинг кайфлари учиб кетди; бизни ажратдилар; ўша кечанинг ўзидаёқ биз дуэлга чиқдик.

Тонг пайти эди. Мен уч секундантим¹ билан тайинланган жойда ниҳоятда қаттиқ бетоқат бўлиб рақибимни кутардим. Баҳор қуёши кўтарилиб, иссиқ қизита бошлаган эди. Мен уни узоқдан кўрдим. У мундир кийган ва қилич таққан бўлиб, бир секундант билан бирга пиёда келар эди. Биз у келаётган томонга юрдик. У фуражкиси тўла гилосни қўлида тутган ҳолда яқинлашди. Секундантлар бизга ўн икки одим ўлчаб бердилар. Мен биринчи марта ўқ узишим керак эди; лекин ғазабдан шу қадар ҳаяжонланган эдимки, тўғри нишонга олишимга ишонмасдим, ўзимни босиб олиш учун биринчи марта ўқ узиш ҳуқуқини унга бердим: душманам рози бўлмади. Чек ташлашга қарор бердик: биринчи сон унга, абадий бахтиёр кишига чиқди. У нишонга олиб отди, ўқ фуражкамни тешиб ўтди. Навбат менга келди. Ниҳоят унинг ҳаёти менинг қўлимда эди; мен унга, юзларидан андаккина бўлса ҳам безовталиқ аломати қидириб, диққат билан қарадим... У тўппонча қаршисида туриб, фуражкасидаги пишган гилосларни танлаб олиб еяр ва туфлаб чиқараётган гилос данаклари учиб келиб нақ менинг оёғим тагига тушар эди. Унинг бепарволиги ғазабимни ошириб юборди. Ўз ҳаётини ҳеч бир қадрламаган кишини ўлдиришдан менга нима фойда, деб ўйладим. Бошимга ёвуз бир фикр келди. Тўппончани туширдим.

— Сиз, афтидан, энди ўлиш ниятида эмассиз,— дедим мен унга,— марҳамат қилиб, нонуштангизни қилинг; сизга халал беришни истамайман...

— Сиз қитдак ҳам халал бермайсиз,— деб эътироз билдирди у,— марҳамат қилиб ота беринг, тагин ўзингиз биласиз: отиш навбати сизники, мен ҳаммавақт сизнинг хизматингизга тайёрман.

Мен секундантларга ҳозирча ўқ узмаслигимни билдирдим ва шу билан дуэль тугади.

Мен истеъфога чиқиб шу жойга келдим. Ушандан бери ўч тўғрисида ўйламаган куним бўлмади. Энди мен кутган вақт келди...

Сильвио эрталаб келган хатни чўнтагидан олди ва менга ўқиш учун узатди. Кимдир (афтидан унинг гумаптаси бўлса керак) Москвадан хат ёзиб, *машҳур зот* тез орада ёш ва гўзал қизга уйланишини билдирган эди.

¹ Дуэлда вакил сифатида қатнашувчи.

— Сиз бу машҳур зотнинг ким эканини пайқагандирсиз,— деди Сильвио менга.— Мен Москвага бораман. Хўш, қани кўрай-чи, тўйи олдида ҳам, бир вақтлар гилос еб туриб ўлим кутгандай бепарво турармикин!

Шундай деб, Сильвио ўрнидан турди, фуражкасини ерга бир уриб, худди қафасдаги йўлбарсдай уй ичида уёқдан-буёққа юра бошлади. Мен қимир этмай туриб, унинг гапига қулоқ солдим. Бир-бирига зид ғалати ҳислар мени безовта қиларди.

Хизматкор кириб, арава қўшилганини айтди. Сильвио қўлимни қаттиқ қисди ва биз ўпишиб хайрлашдик. У икки чамадон қўйилган аравага ўтирди, бирига тўппончалар, иккинчисига унинг нарсалари солинган эди. Биз яна хайрлашдик. Шундан кейин отлар елиб кетди.

II

Бир неча йил ўтди, силавий шароит мени Н*** уездининг кўрimsиз бир қишлоғига кўчишга мажбур этди. Хўжалик ишлари билан машғул бўлганимда ҳам, илгариги сертўполон ва бепарволик билан ўтадиган ҳаётимни қўмсаб, секингина уҳ тортиб қўярдим. Менинг учун энг қийини куз ва қиш кечаларини танҳоликда ўтказиш эди. Туш вақтигача гумашта билан гаплашиб, иш билан уёқ-буёққа бориб, ёки хўжаликни айланиб бир амаллаб етиб олардим, аммо қоронғи туша бошладими, тоқатим тоқ бўлиб, ўзимни қаерга қўйишни билмай қолардим. Шкафларнинг остларидан ва омбордан топиб олган бир неча китобни ўқийвериб ёд қилиб юбордим. Омборчи хотин Криловна билган ҳамма эртақларни бир неча мартадан эшитдим: аёлларнинг қўшиқлари мени зериктирадиган бўлиб қолди. Унча ширин бўлмаган шаробдан ичишга тушган эдим, бошимни оғритди; тўғриси айтганда, *ғам чекиб ичагон* бўлиб қолишдан, яъни уездимизда нусхаси кўп топиладиган *бадмастлардан* бири бўлиб қолишдан қўрқдим. Суҳбатининг кўпроғи ҳиқичоқ ва уҳ тортишдан иборат бўлган икки ё уч бадмастдан бошқа атрофимда яқин қўшни йўқ эди... Улар билан бирга бўлишдан кўра танҳолик афзал эди.

Мендан тўрт чақирим нарида, графиня Б*** га қарашли катта бир мулк бор эди; аммо унда фақат иш бошқарувчи яшарди, графиня эса ўзининг мулкига фақат бир марта, эрга теккан йили келган, ўшанда ҳам бир ойдан ортиқ турмаган эди. Лекин шунга қарамай, менинг танҳоликда ўтган ҳаётимнинг иккинчи баҳорида графиня эри билан ёзни ўз қишлоғида ўтказар эмиш, деган гап тарқалди. Дарҳақиқат, улар июнь ойининг бошида келишди.

Бадавлат қўшнининг келиши қишлоқ аҳолиси учун муҳим бир даврдир. Помешчиклар ва уларнинг хизматкорлари бундай ҳодиса тўғрисида икки ой олдин ва уч йил кейин ҳам сўзлаб юрадилар. Менга келганда, гапнинг тўғриси, ёш ва чиройли хо-

нимнинг келиши тўғрисидаги хабар менга қаттиқ таъсир этди; сабрим тугаб, кўришга шошилдим, шунинг учун ҳам у келган ҳафта якшанба куни тушдан кейин, зоти олийларига яқин қўшни ва итоатли қул сифатида ўзимни танитмоқ учун *** қишлоғига йўл тутдим.

Малай мени граф кабинетига бошлаб кирди, ўзи эса менинг келганимни билдириш учун кетди. Данғиллама хона турли-туман безаклар билан имкони борича яхшилаб безатилганди; деворлар ёнида китоб тўла шкафлар, ҳар қайсисининг устига бронза ҳайкал қўйилган эди. Мармар печь устида катта ойна турар, полга яшил мовут қоқилган ва гиламлар солинган эди. Ўз фақир масканимда безак кўришдан холи бўлган ва кўпдан бери ўзгаларнинг давлатини кўрмаган мен, графни чўчиган ва узоқ вилоятдан арзга келиб, министрининг чиқишини кутган кишидай, қандайдир ҳаяжон билан кутар эдим... Эшиклар очилиб, ўттиз икки ёшлардаги чиройли бир киши чиқди. Граф очиқ чеҳра ва хушмулозамат билан менга яқинлашди: мен тетикланишга ҳаракат қилиб, ўзимни танитмоқчи бўлган ҳам эдимки, лекин у мендан олдин гап бошлаб қолди. Биз ўтирдик. Унинг эркин ва назокат билан гапириши менинг довдирашимни тез орада тарқатиб юборди; мен энди ўзимнинг одатдаги ҳолимга кира бошлаган эдим, бирдан графиня кириб қолди, мен аввалгидан баттар довдираб қолдим. У ҳақиқатан жуда гўзал эди. Граф унга мени таништиради; мен уларга бетакаллуфроқ кўринишни истардим, аммо ўзимни қанча хотиржам тутишга уринганим сайин, шунча баттарроқ ноқулай ҳис этардим. Улар мени ўзимни тутиб олишим ва янги танишликка кўникишим ҳамда яхши қўшнилари сифатида улар билан бемалолроқ гаплашишим учун имкон бериш мақсадида, ўзаро бир-бирлари билан сўзлаша бошладилар. Бу орада мен уёқдан-буёққа юриб, китобларни ва суратларни кўрдим. Мен суратларга кўп ҳам тушунавермайман, аммо булардан биттаси диққатимни жалб этди. Бу сурат Швейцариянинг бир манзарасини тасвир этарди; аммо мени ундаги санъат эмас, суратнинг икки ўқ билан бир жойи тешилгани қизиқтирарди. «Қандай яхши отилипти-я!»— дедим мен графга қараб. «Ҳа,— деб жавоб берди у,— жуда яхши отилган. Хўш, сиз яхши ота оласизми?»— деб давом этди у. «Тузуккина отаман,— дедим, гап ниҳоят менга яқин мавзуга кўчганига қувониб.— Агар ўзимга синамол тўппонча бўлса, ўттиз қадам наридаги картани ҳам ура оламан». «Ростдан-а?— деди графиня жуда эътибор бериб.— Сен-чи, азизим, ўттиз қадам наридан картани ура оласанми?» «Вақти келганда синаб кўрамиз,— деди граф,— бир вақтлар яхши отардим; лекин, мана, тўрт йилдирки, қўлимга тўппонча олганим йўқ». «О, ундоқ бўлса, гаров бойлашаманки, зоти олийлари, сиз ҳатто йигирма қадамдан ҳам картани уролмайсиз, чунки тўппончани кунда отиб туриш керак. Мен буни тажрибада кўрганман. Мен полкимиздаги энг яхши мерганлардан бири ҳисобланардим. Бир куни тўппончамни тузатишга бериб, шундан

кейин роса бир ой қўлимга тўппонча олмай юришга тўғри келиб қолди. Хўш, шундан кейин нима бўлди денг, зоти олийлари? Кейин дастлаб қўлимга тўппонча олиб отганимда, йигирма беш қадам жойдаги шишани нишонга олиб, тўрт марта уст-устига хато қилдим. Бизда ҳазилкаш, аскиябоз бир ротмистр¹ бор эди; у менинг уролмаганимни кўриб: «Ука, кўриниб турибдики, шишага қўл кўтаролмайдиган бўлиб қолибсан»,—деб тегишди. Йўқ, зоти олийлари, машққа бепарво қараш ярамайди, бўлмаса, албатта, унутилади. Менинг учратганим энг яхши бир мерган ҳар куни тушлик олдидан жуда бўлмаганда уч марта ўқ отишни машқ қиларди. Бу унга бир қадаҳ арақдай одат бўлиб қолган эди». Граф билан графиня менинг сўзга киришиб кетганимдан хурсанд эдилар. «У қандай отарди?»—деб сўради граф. «Мана шундай, зоти олийлари, баъзан шундай бўлардики, деворга пашша қўнганини кўриб қолса, сиз куляпсизми, графиня? Худо урсин, тўғри. Пашшани кўрса: Кузька, тўппончамни олиб кел, деб айтарди. Кузька ўқланган тўппончани келтирарди, у эса отиб, пашшани деворга ёпиштирарди: «Таажжуб!—деди граф.—Хўш, унинг оти нима эди?» «Сильвио эди, зоти олийлари!» «Сильвио?—деб қичқирди ўтирган ўрнидан сакраб туриб граф.—Сиз Сильвиони танирмидингиз?» «Нега танимай, зоти олийлари; мен у билан дўст эдим. У бизнинг полкка худди ўзимизнинг оғайни-ўртоқдай қабул қилинган эди; мана беш йилдирки, ундан ҳеч хабар йўқ. Чамаси, зоти олийлари ҳам уни танир эканлар-да?» «Танирдим, яхши танирдим. У сизга айтганмиди... Йўғ-э, айтмагандир: у сизга жуда ажиб бир ҳодисани гапирди бермаганмиди?!» «Балда қандайдир бир дайди урган шапалоқни айтмоқчимисиз, зоти олийлари?» «У сизга ўша дайдининг отини айтмаганмиди?» «Йўқ, зоти олийлари, айтмаганди.. Оҳ! Зоти олийлари!—деб давом этдим мен ҳақиқатни пайқаб қолиб.—Афв этинг... мен билмабман... ўша сиз эдингизми?...» «Ўша мен,—деди граф кайфи жуда бузилган ҳолда,—бу отилган сурат эса, бизнинг сўнгги учрашувимиз хотирасидир...» «Оҳ, азизим,—деди графиня,—тангри ҳақи гапира кўрма; эшитсам юрагимни ваҳима босади». «Йўқ,—эътироз билдирди граф,—мен ҳаммасини айтиб бераман; мен унинг дўстини қандай хафа қилганимни-ку, билар экан, энди Сильвио ҳам мендан қандай ўч олганини, майли, билиб қўйсин». Граф креслони менга суриб берди. Мен ўтириб мароқ билан тубандаги ҳикояни эшитдим.

«Мен бундан беш йил аввал уйландим, биринчи the honeymoon² ойини ҳам шу ерда, шу қишлоқда ўтказдим. Ҳаётимнинг энг яхши дамлари ва энг оғир хотираларидан бири ҳам шу ерда ўтди.

Кунлардан бир кун биз иккимиз отда сайр қилиб юрардик; хотиним минган от негадир тисланиб, юрмай қўйди; у қўрқиб

¹ Ротмистр — кавалерияда эскадрон командири.

² Бол ойини (инглизча).

отнинг жilовини менга бeриб, ўзи уйга пиёда кетди; мен олдинроқ келдим. Ҳовлида бир йўл аравасини кўрдим, менга хонамда номини билдирмай, аммо менда иши борлигини айтиб, бир одам кутиб ўтирганини билдирдилар. Мен ўша хонага кирдим ва қоронғида тош печь олдида соқоллари ўсиб кетган бир одам турганини кўрдим; мен уни танишга ҳаракат қилиб яқинлашдим. «Сен, мени таний олмадингми, граф?» — деди титроқ товуш билан у. «Сильвио!» — деб қичқирдим мен ва эътироф этаманки, сочларим бирдан тик бўлганини сездим. «Худди шундай! — деб давом этди у. — Ўқ узиш навбати менда қолган эди; мен тўппончамни бўшатгани келдим, тайёрмисан?» Унинг ён чўнтагидан тўппончаси кўриниб турарди. Мен ўн икки қадам ўлчаб, хотиним келиб қолмасдан тезроқ отишини илтимос этиб бурчакка бориб турдим. У пайсалга солди — чироқ сўради. Шам келтирдилар. Мен эшикларни беркитиб, ичкарига ҳеч кимни киритмасликни буюрдим ва яна отишини илтимос қилдим. У тўппончани олиб кўзлай бошлади. Мен секундларни санардим... Мен рафиқамни ўйлардим... У минут шунчалар даҳшатли ўтди! Сильвио қўлини туширди. «Тўппончамга ўқ ўрнига гилос данаги солинмаганига афсусланаман... — деди у, — ўқ оғир. Менга ҳамон бу дуэль эмас, қотиллик бўлиб кўриняпти: мен қуролсиз одамни нишонга олишга ўрганмаганман. Янгидан бошлайлик; чек ташлаймиз, кимга чиқса ўша биринчи отади». Бошим айланиб кетди... Мен рози бўлмадим шекилли... Ниҳоят, биз яна бир тўппончани ўқладик, чек ташладик. Чекни у бир вақт менинг ўқим тешган фуражкасига солди; менга яна биринчи сон чиқди. Сўнг у менга асло мен унутмайдиган бир истеҳзо билан: «Граф, сен жуда ҳам бахтлисан!» — деди. Мен ўзимнинг нима бўлганимни ва унинг мени бу ишга қандай қилиб мажбур этганини англай олмай қолдим... Лекин мен отдим, отган ўқим мана бу суратга тегди. (Граф бармоғи билан ўқ тешган суратни кўрсатди. Унинг юзи оловдай қизарди; графинянинг ранги кўйлагидан баттар оқариб кетди; мен таҳсин этишдан ўзимни тутта олмадим.)»

«Мен отдим, — деб давом этди граф, — тангрига шукурки, ўқим хато кетди; шунда Сильвио... (шу онда у ҳақиқатан ҳам кўрқинчли эди) мени нишонга ола бошлади. Бирдан эшиклар очилди-да, Маша чошиб кирди ва чинқириб бўйнимга ўзини ташлади. Унинг келиши мени тетиклантирди. «Севгилим, биз ҳазиллашаётибмиз-ку, кўрмаяпсанми? — дедим мен унга. — Нега сен мунча кўрқиб кетдинг? Бор, бир стакан сув ичиб кел; мен сени эски дўстим ва ўртоғим билан таништираман». Маша ҳамон ишонмасди. У, ҳайбатли Сильвиога қараб: «Айтинг, эрим тўғри сўзлаяптими? Икковингиз ростдан ҳазиллашяпсизми?» — деди. «У ҳамisha ҳазиллашади, графиня! — деб жавоб берди Сильвио. — Бир вақт ҳазиллашиб бир шапалоқ урган эди, кейин яна ҳазиллашиб мана бу фуражкамни отиб тешди, ҳозир ҳазиллашиб менга ўқ узди-ю, ўқни хато кетди, энди менинг ҳам ҳазил-

лашгим келиб қолди...» Шундай деб, унинг кўз ўнгиди мени нишонга олмоқчи бўлди. Маша унинг оёғи остига ўзини ташлади. «Тур, Маша, уят!— деб қичқирдим мен ғазаб билан.— Сиз эса, жаноб, бечора хотинни таҳқирлашдан тўхтайсизми, йўқми? Отасизми, йўқми?»— дедим. «Отмайман,— деб жавоб берди Сильвио,— мен мамнунман. Чунки сенинг гангиганингни, қўрқанингни кўрдим; мен сени ўзимга қараб отишга мажбур этдим. Шу билан қаноатландим. Мени эсингда тутасан. Сени ўз виждонингга топширдим»,— деди. У чиқиб кета туриб эшик олдида тўхтади ва менинг ўқим тешган суратга қаради. Кейин деярли кўзламасдан суратга қараб бир ўқ узди-да, чиқиб кетди. Хотиним ҳушидан кетиб ётарди; одамлар уни тўхтатишга журъат этолмасдан қўрқиб қарардилар; у эшикка чиқиб, кучерини чақирипти ва мен эс-ҳушимни йиғиб олгунимча жўнаб кетипти».

Граф жим бўлди. Шундай қилиб бир вақтлар бошланиши мени ҳайрон қолдирган қиссанинг сўнгини билиб олдим. У қаҳрамон билан мен кейин учраша олмадим. Ривоятларга кўра, Сильвио — Александр Ипсилантининг¹ қўзғолони вақтида, этеристлар² тўдасига саркарда бўлган ва Скуляни³ ёнидаги урушда ҳалок бўлган эмиш.

Б У Р О Н

Отлар ўтар тепадан,
Қалин қорларни босиб.
Турар, ҳов ана эҳром
Ёлғиз қучоғин очиб.

.

Бирдан қўзғалар бўроп,
Қор изиллаб кўчади;
Чаналарнинг устида
Қора қарға учади.
Фиғони; бу — шум хабар!
Изгир чана отлари,
Зўрға йўлини кўрар,
Тикка бўлган ёллари.

Жуковский

1811 йилнинг охирларида, биз учун унутилмас бир замонда, ўзининг Ненарадово деган мулкида хуштабиат Гаврила Гавририлович Р*** яшарди. У ўзининг меҳмондўстлиги ва кўнгли

¹ А. Ипсиланти (1792—1828)—1821 йилдаги Туркияга қарши грек исёни бошлиқларидан бири.

² Грек яширин этерий жамияти аъзолари, булар Греция мустақиллиги учун курашганлар.

³ Бессарабиядаги Прут дарёси бўйидаги шаҳарча, 1821 йил 29 июнда Скуляни ёнидаги қонли урушда бир неча марта ортиқ кучга эга бўлган турк аскарлари грек аскарларини тамом қириб ташлаган.

очиқлиги билан бутун атрофга донғи чиққанди; қўни-қўшилари емоқ-ичмоқ ва унинг рафиқаси билан беш тийиндан қўйиб бостон¹ ўйнамоқ, баъзилари эса уларнинг ўн етти ёшга кирган, қадди-қомати келишган, оппоққина қизлари Марья Гавриловнани кўрмоқ учун минут сайин уникага келиб-кетиб туришарди. У қиз сербисот бўлганидан, кўплари уни ўзлари, ёхуд ўғиллари учун кўзлаб юрар эдилар.

Марья Гавриловна француз романлари таъсирида тарбияланган бўлиб, шу туфайли у бировга хуштор ҳам бўлиб қолганди. Унинг севган кишиси ўз қишлоғига отпускаи олиб келган йўқсил бир армия прапоршчиги² эди. Ўз-ўзидан маълумки, йигит ҳам қизни зўр эҳтирос билан севарди. Аммо қизнинг ота-оналари уларнинг бир-бирларига кўнгил қўйганларини сезиб қолиб, қизларига у йигит ҳақида ўйлашни ҳам ман этгандилар. Йигитни эса ишидан қувилган маъмурдан ҳам ёмонроқ қабул қилардилар.

Бизнинг ошиқ-маъшуқларимиз бир-бирларидан хат олишар ва ҳар кун қарагайзорда ёки эски кичкина бутхонача ёнида кўришиб турардилар. Бу ерда улар бир-бирларига то ўлгунларича вафодор бўлишга оинт ичар, тақдирларидан нолир ва турли фикр юритардилар. Шу кўйда бир-бирларига хат ёзиб ва гаплашиб юриб, улар (бу мутлақо табиий бир нарса) қўйидаги фикрга келдилар: модомики, биз, бир-биримизсиз яшай олмас эканмиз ва раҳмсиз ота-оналаримизнинг ихтиёри бизнинг бахтиёр бўлишимизга монелик қилар экан, наҳотки биз ўзимизча бирон иш қилишимиз мумкин эмас? Табиийдирки, бу хуш фикр аввал йигитнинг бошига келди ва Марья Гавриловнанинг романтик тасаввурига ҳам бу жуда ёқиб тушди.

Қиш кириб, уларнинг учрашувлари тўхтаб қолди; аммо бир-бирларига хат ёзиш яна ҳам кучайди. Владимир Николаевич ҳар мактубида қизга, ўзига содиқ бўлиш, махфий равишда ниқоҳланиш ва бирмунча вақт бирор жойга яшириниш, кейин келиб ота-онасининг оёғига йиқилиш керак, ота-оналари эса, албатта, уларнинг қаҳрамонона ишлари ва ошиқ-маъшуқларнинг бахтсизликларидан таъсирланиб, оқибат, ҳеч шубҳасиз: «Болаларим! Қучоғимизга келинглар», — деяжаклар, деб уқтириб ёзарди. Марья Гавриловна кўп муддат иккиланиб юрди; қочиб учун тузилган бир талай режалар рад этилди. Ниҳоят, у розилик берди: тайин этилган кун у, кечки овқатни емасдан, бош оғриғи баҳонаси билан, ўз бўлмасига кириб кетиши керак эди. Марья Гавриловна, хизматкор қиз ҳам бу тил бириктиришда иштирокчи эди; улар иккови орқа эшикдан боққа чиқиб, боғнинг орқа томонида тайёр турган чанага ўтириб, Ненарадоводан беш чаҳирим наридаги Жадрино қишлоғига, тўғри черковга кириб боришлари керак эди, у ерда эса буларни Владимир кутиб олмоқчи эди.

¹ Бостон — карта ўйини.

² Уша вақтлардаги кичик офицерлик унвони.

Тайинланган кундан бир кун олдин Марья Гавриловна бутун кеча ухламай чиқди; баъзи нарсаларини йиғиштирди, кийим-кечакларини тугди, сезгир, жонкуяр бир дугонасига битта, ота-онасига битта узундан-узоқ мактуб ёзди. Қиз, улар билан энг таъсирли сўзлар ёзиб хайрлашади, ўзининг қилмишини севгининг қайтариб бўлмас кучи билан изоҳ этади ва мактубини қимматли ота-онасининг оёқларига йиқилиш учун ижозат берилган вақтни умрининг энг қувончли лаҳзаси деб ҳисоблаяжаги билан тугатади. Сўнг у икки мактубнинг бетига одобли ёзувлар ёзилган ва икки нафар ўртанган юрак расми солинган Тула муҳри билан муҳрлади ва худди тонготар пайтида ўрнига ётди-да, кўзи уйқуга кетди: аммо уни қўрқинчли хаёллар дам ўтмай уйғотиб турарди. Унга, гоҳ никоҳланишга жўнаб кетиш учун энди чанага ўтирай деб турган пайтда отаси келиб, уни ушлаб олиб, гоят тезлик билан қор устидан судраб чопаетгандек, қоп-қоронғи, тагсиз бир ертўлага ташлагандек... ва у ҳам, англаб бўлмас даражада юраги увушиб, учиб бораётгандек кўринар, гоҳ Владимирни майса устида ранглари оқарган, қонга бўялган ҳолда кўрар, у жон бераётиб, чинқириб, тезроқ никоҳланиш тўғрисида ёлворармиш... У шунга ўхшаш алоқ-чалоқ ва маъносиз тушларни бирин-кетин кўраверарди. Ниҳоят, у одатдагидан кўра сўлгинроқ ва чиндан ҳам боши оғриб ўрнидан турди. Отаси билан онаси унинг безовталигини сезишади. Уларнинг меҳрибонлик билан ғам чекишлари ва: «Сенга нима бўлди, Маша? Бетоб эмасмисан, қизим?» — деган кетма-кет саволлари унинг юрагини ўртар эди. У ота-онасини хотиржам қилмоқ, ўзини хушвақтроқ қилиб кўрсатмоққа тиришарди, лекин бунга эриша олмасди. Кеч кирди, ўз оиласида сўнгги кунни кечираётганини англаб юраги сиқилди. Унинг мажолли қуриб қолган эди; у ўз атрофидаги барча таниш-билишлари ва бутун нарсалар билан пинҳона видолашди. Кечки таом келтирилди; унинг юраги тез-тез ура бошлади. У титроқ товуш билан овқатга хуши йўқлигини баён этди, отаси ва онаси билан хайрлаша бошлади. Улар қизни ўлиб, одатдагича дуо қилдилар, унинг йиғлаб юборишига сал қолди. Ўз бўлмасига киргач, юмшоқ курсига ташланди-да, кўз ёшларини маржон қилиб тўқди. Хизматкор қиз уни юпатди ва тетик бўлишга ундади. Ҳамма нарса тахт эди. Ярим соатдан кейин Маша туғилиб ўсган уйини, ўз бўлмасини, сокин қизлик ҳаётини тарк этмоғи керак эди... Ташқарида бўрон турарди; шамол ғувилларди; дарчалар лапанглар ва тарақларди; ҳамма нарса унга қўрқинчли ва ёмон аломатдай бўлиб кўринарди. Кўп ўтмай, уй ичи тинчланди ва уйқуга чўмди. Маша шол рўмолга ўраниб, устидан қалин кўйлак кийди-да, қўлига қутигчасини кўтариб, орқа эшикдан чиқди. Унинг кетидан икки тугун кўтариб хизматкор қиз эргашди. Улар боққа чиқдилар. Бўрон тўхтамаган эди; шамол гўё ёш жиноятчи қизни тўхтатмоқчи бўлгандай, қаршидан урарди. Улар зўрға боғнинг охирига етиб бордилар. Йўл ёқасида уларни чана кутиб турарди. Совқотган отлар тек турмас эди-

лар; Владимирнинг кучери чана шотиси ёнида отларни тутиб турарди. У ойимқиз билан унинг хизматкорига чанага ўтиришга ва қутича ҳам тугунларни жойлашга қарашди. Сўнгра жиловни тутгач, отлар уча кетдилар.

Ойимқизни тақдир ихтиёрига ва кучер Терёшканинг маҳоратига топшириб, энди ёш ошиқимизга келайлик.

Владимир кун бўйи уёқ-буёққа югурди, эрталаб у Жадрино попининг олдига бориб, уни зўрға кўндирди; кейин ён-атрофидаги помешчиклар ичидан гувоҳ қидиргани кетди. У энг аввал мурожаат этган киши, қирқ ёшлардаги истеъфога чиққан корнет¹ Дравин деган зот жон деб рози бўлди. Дравин, бу саргузашт ўтмиш замонларни ва гусарларнинг шўхликларини ёдга туширади, деб айтди. У Владимирни тушликка таклиф қилиб олиб қолди ва қолган яна иккита гувоҳни топиш ҳеч гап эмас, деб унга таскин берди. Ҳақиқатан ҳам тушлик тугаши билан мўйловли ва этигига шпор таққан танобчи Шмит билан капитан исправникнинг яқиндагина улан² бўлиб ҳарбий хизматга кирган ўн олти яшар ўғли кириб келди. Улар Владимирнинг таклифини қабул қилибгина қолмай, балки унга ўз жонларини фидо этишга тайёр эканликларига онт ҳам ичдилар. Владимир қувониб уларни кучоқлади ва ҳозирлик кўргани жўнади.

Кеч кириб, қоронғилашганига анча бўлган эди. У ўзининг ишончли Терёшкасига муфассал ва мукамал топшириқ бериб, тройкаси³ билан Пенарадогога юборди, ўзи учун эса бир олти кичкина чана қўштириб, кучерсиз, ёлғиз Жадриного қараб кетди, чунки у ерга икки соатлардан кейин Марья Гавриловна етиб келиши керак эди. У йўлни биларди ва етиб бориш учун узоғи билан йигирма минут керак эди.

Бироқ Владимир қишлоқдан энди дала йўлига чиққан ҳам эдики, бирдан шамол туриб, шундай бўрон бошландики, у атрофидаги ҳеч нарсани кўролмай қолди. Бир онда йўл йўқолди. Атроф оқ қор зарралари учиб юрган лойқа, сарғиш қоронғилик ичидан йўқ бўлиб кетди: гўё осмон ер билан жипслашди. Владимир йўлдан четга чиқиб кетган бўлиб, яна қайта йўлга тушиб олиш учун беҳуда ҳаракат қиларди; от ўзи хоҳлаган тарафга юриб борарди ва гоҳ қор уюмига бориб тақалар, гоҳ чуқурга тушиб кетарди; чана эса ҳар онда ағдариларди. Владимир ҳар нима бўлса ҳам йўлни йўқотмасликка ҳаракат қиларди. Унга ярим соатдан ҳам ошиб кетгандай кўринди, аммо у ҳали Жадринонинг ўрмонзорига ҳам етгани йўқ эди. Яна ўн минутча вақт ўтди, ўрмонзор ҳамон кўринмасди. Владимир чуқурликлар кесиб ўтган даладан кетиб борарди. Бўрон ҳамон пасаймас, осмон ҳам ойдинлашмасди. От оёқдан тола бошлаган, Владимир эса ҳар

¹ Корнет — Чор Россиясининг отлиқ аскарлар қисмидаги энг кичик офицерлик уивони.

² Улан — Чор Россиясида найзабардор енгил отлиқ аскарлар қисмида хизмат қилувчи ҳарбий хизматчи.

³ Тройка — уч от қўшилган чана.

қадамда белига қадар қорға ботиб бораётган бўлса ҳам, ундан дўлдай-дўлдай тер оқарди.

Ниҳоят, у бошқа тарафга қараб кетаётганини билди. Владимир отини тўхтатди-да, ўйлай, хотирлай бошлади ва ўнг тарафга қараб юриш керак деб билди. Унг тарафга қараб юрди. Оти зўрға қадам ташларди. Йўлга чиққанига бир соатдан ошган эди. Жадриного яқин қолган бўлса керак. Бироқ у ҳамон юриб борар, даланинг эса адоғи кўринмасди. Ҳамма ер қор тепаликлар ва чуқурликлардан иборат эди; дам ўтмай чана ағдарилиб турар ва у ўнглаб кўтариб қўярди. Вақт ўтиб борарди; Владимир қаттиқ ташвишланди.

Ниҳоят, бир томондан нимадир қорайиб кўринди. Владимир ўша ёққа қараб бурилди. Яқинлашиб бориб, ўрмонни кўрди. Худога шукур, энди яқин қолди, деб ўйлади у. Дарров таниш йўлга тушиб олмоқ, ёхуд уни айланиб ўтмоқ ниятида, ўрмонзор ёқалаб борди; чунки Жадриного шу ўрмонзор орқасида бўлса керак деб ўйларди у. Кўп ўтмай, йўлни топиб олди ва қиш ялангочлаб қўйган қоронғи дарахтзор ичига кирди. Бу ерда шамол қаттиқ эмас, йўл теп-текис эди: от ғайратга кирди; Владимирнинг ҳам кўнгли тинчиди.

Бироқ у тўхтамай борар, бораверар, Жадриного эса кўринмас, ўрмонзор сира тугамасди. Владимир нотаниш ўрмонга кириб қолганини кўриб, қўрқиб кетди. Уни умидсизлик босди. У отга қамчи урди; бечора жонивор йўрғалади, бироқ кўп ўтмай яна секин юра бошлади ва бахтсиз Владимирнинг ҳар қанча ҳаракат қилганига қарамай, ўн беш минутлардан кейин секин-секин қадам ташлай берди.

Дарахтлар аста-секин сийраклаша борди, Владимир ўрмондан чиқди; Жадриного кўринмас эди. Вақт ярим кечага бориб қолган бўлса керак. Унинг кўзларидан ёшлар томди, у таваккал деб юра кетди. Ҳаво тинчланиб, булутлар тарқалди, унинг олдида гўё тўлқинли оппоқ гиламдек текислик ёйилиб ётарди. Кеча анча ёруғ эди. У яқин бир ерда тўрттами-бешта қўрадан иборат бир қишлоқни кўрди. Владимир ўша ёққа қараб юрди. У биринчи уй ёнидаёқ чанадан сакраб тушди-да, дараза ёнига келиб уни тақиллата бошлади. Бир неча минутдан кейин дарча очилиб, ундан бир чолнинг оппоқ соқоли кўринди. «Сенга нима керак?» «Жадриного олисми?» «Жадриного олисми дейсанми?» «Ҳа, ҳа. Олисми?» «Олис эмас, ўн чақиримча келар». Бу жавобни эшитган Владимир, худди ўлимга ҳукм қилинган кишидай сочини чангаллаб қимирламай қолди.

«Узинг қаерликсан?» — деб давом этди чол. Саволларга жавоб беришга Владимирда мадор қолмаган эди. «Чол, — деди у, — Жадриного етиш учун менга от топиб бера оласанми?» «От бизда нима қилсин?» — деб жавоб берди мужик. «Ҳеч бўлмаса битта йўл бошловчи топилмайдими? Сўраганини тўлайман». «Шошма-чи, — деди чол дарчани ёпа туриб, — ўғлимни чақираман; у сени кузатиб боради». Владимир кута бошлади. Бир минут ўт-

масданоқ яна деразани тақиллатди. Дарча очилиб, соқол кўринди. «Нима дейсан?» «Ҳа, ўғлинг қани?!» «Ҳозир чиқади, кийин-япти. Совқотдинми? Кир, исиниб ол». «Раҳмат, ўғлингни тезроқ чиқар».

Дарвоза ғижирлаб очилди. Қўлига гаврон ушлаган йигит чиқиб: олдиндаги қор тепаликлари беркитиб кетган йўлни гоҳ кўрсатиб, гоҳ ахтариб йўлга тушди. Владимир ундан: «Соат неча бўлдийкин?» — деб сўради. «Тонг отишига сал қолди», — деб жавоб берди йигит. Шундан кейин Владимир жим бўлиб қолди.

Улар Жадринога етиб борганларида хўрозлар қичқирар, тонг отиб қолган эди. Черков берк эди. Владимир йўл бошловчичинг ҳақини берди-да, попнинг қўрасига борди. Ҳовлида унинг тройкаси кўринмасди. Уни қандай шум хабар кутади — билмасди!

Бироқ хуш табиат Ненарадово помешчикларига келайлик ва уларда нималар бўлаётганини кўрайлик.

Ҳеч бир нарса бўлгани йўқ.

Чолу кампир эрталаб уйқудан туриб, меҳмонхонага чиқдилар. Гаврила Гавриловичнинг бошида қалпоқ, эгнида тулки мўй-насидан тикилган камзул, Прасковья Петровнанинг эгнида пахтали камзул. Самовар келтирилди. Гаврила Гаврилович Марья Гавриловнанинг сиҳатини ва қандай ухлаганини билмоқ учун хизматчи қизни киргизди. Хизматчи қиз қайтиб чиқиб, хонимнинг яхши ухлаганини, бироқ эндиликда анча энгиллашганини ва ҳозир меҳмонхонага чиқажагини билдирди. Дарҳақиқат, эшик очилиб, Марья Гавриловна кирди ва отаси, онаси билан кўришмоқ учун уларнинг ёнига келди.

«Бошинг қалай, Маша?» — деб сўради Гаврила Гаврилович. «Яхши, отажон», — деб жавоб берди Маша. «Кеча сенга ис тегиб қолгандир дейман, Маша», — деди Прасковья Петровна. «Эҳтимол, ойижон», — деб жавоб берди қиз.

Кун омон-эсонлик билан ўтди, бироқ кечаси Машанинг тоби қочди. Табиб келтиргани шаҳарга одам юбордилар. Табиб кечқурун етиб келди ва бетобни алаҳлаган бир ҳолатда кўрди. Иситма кўтарилганидан кўтарилиб бечора бемор икки ҳафтача нари бориб, бери келиб ётди.

Қизнинг қочмоқ ниятидан уйдагиларнинг ҳаммаси беҳабар эди. Унинг қочиб кетиши кечаси ёзган мактублари ёндириб юборилганди, хизматчи қиз эса хўжайинларининг ғазабидан кўрқиб, ҳеч кимга ҳеч нарса демас эди. Поп, истеъфога чиққан корнет, мўйловдор танобчи ва ёш улан жуда камтарин эдилар, бу бежиз эмас эди. Кучер Терёшка ҳатто кайфи ошганда ҳам оғзидан ортиқча сўз чиқармас эди. Шундай қилиб бу сир воқеада иштирок этган олти-етти киши ичиде сақланиб қолаверган эди. Аммо сирни Марья Гавриловнанинг ўзи тинмай алаҳлаган вақтларида очиб қўйди. Шундай бўлса-да, унинг сўзлари шу қадар чалкаш эдики, ёнидан сира силжймай ўтирган онаси фақат қизининг Владимир Николаевични жудаям яхши кўриб қолганини ва бетоблигига ҳам шу муҳаббат сабаб бўлганини англади. У ўз эри,

баъзи бир қўни-қўшнилари билан маслаҳатлашди ва ниҳоят, ҳаммалари бир оғиздан, Марья Гавриловнанинг тақдири шу экан, қисматни олдиндан билиб бўлмайди, камбағаллик айб эмас, киши бойлик билан эмас, балки киши—киши билан яшайди ва ҳоказо деган қарорга келдилар. Биз ўз қилмишларимизни оқлаш учун сўз тополмаган вақтларимизда, одоб-ахлоққа доир иборалар кўп фойдали бўлади.

Шу орада ойимқиз тузала бошлади. Гаврила Гавриловичнинг уйига Владимир анчадан буён келмасди... У жўнгина қабул этишларидан чўчиб қолган эди. Унинг олдига одам юбориб, кутилмаган бир бахтни, яъни никоҳга розилик берганларини айтдилар. Бироқ Ненарадово помешчиклари ўз даъватларига ундан савдойиларча ёзилган бир хат олиб, кўп ҳайратда қолдилар!.. Владимир ўз мактубида, бундан буён уларнинг уйларига оёқ босмаяжagini айтиб, бирдан-бир умиди ўлим бўлган бир бахтсизни эсдан чиқаришларини сўрагани. Бир неча кундан кейин билишса, Владимир армияга жўнаб кетипти. Бу ҳодиса 1812 йилда бўлган эди.

Бу ҳақда аста-секин соғайиб келаётган Машага узоқ вақтгача бирор нарса айтишга журъат эта олмай юрдилар. У Владимирни ҳеч оғизга олмас эди. Бир неча ойлардан кейин у Бородино жангида жасорат кўрсатганлар ва оғир ярадор бўлганлар орасида Владимирнинг исмини кўриб, ҳушидан кетди ва ота-онаси унинг иситмаси яна қайталаб қолишидан қўрқди. Лекин, тангрига шукурки, ҳушсизликнинг оқибати бахайр бўлиб чиқди.

У бошқа бир мусибатга учради. Гаврила Гаврилович бутун мулкни қизига мерос қолдириб, ўзи вафот этиб кетди. Аммо Машага мерос тасалли бермасди; у Прасковья Петровна билан чин юракдан қайғулар экан, у билан бир умр ажрашмасликка онт ичди ва икковлари ҳам аччиқ хотиралар ўрни бўлмиш Ненарадовони ташлаб, *** даги мулкларига кўчиб кетдилар.

У ерда ҳам бу гўзал ва бадавлат қиз атрофида йигитлар айланиша бошлади; бироқ у ҳеч бирини озгина бўлса ҳам умидвор қилмасди. Онаси баъзан уни ўзига йўлдош топиб олишга кўндирмоқчи бўларди; Марья Гавриловна бошини чайқаб, хаёлга чўмиб кетарди. Владимир энди ҳаёт эмас эди: у французларнинг Москвага киришлари олдидан вафот этган ва унинг хотираси Маша учун муқаддас бир нарса бўлиб қолган эди; ҳар ҳолда, қиз унинг хотирга соладиган бутун нарсаларини: бир вақтлар у ўқиган китобларни, унинг учун чизган расмларни, кўчириб берган шеърлар ва ноталарнинг ҳаммасини эҳтиёт билан сақлар эди. Бутун нарсадан хабардор бўлган қўшнилари, унинг сабрига ҳайрон қолишар ва мудом ўзининг қизлик иффатини сақлаб келаётган бу ажойиб Артемида¹нинг қайғули садоқатини енгажак бирон қаҳрамон йигит чиқишини синчковлик билан кутардилар,

¹ Артемида — (юнон афсонасида)— Юпитернинг қизи ва Аполлоннинг синглиси — ой, ов ва ўрмон тангриси; иффатли қиз (*таржимон*).

Шу орада уруш шон-шараф билан тугади. Бизнинг лашкарларимиз хориждан қайтиб кела бошладилар. Халқ уларни қаршиламақ учун кўчаларга чиқарди. Музыка галаба маршларидан: *Vive Henri Quatre!* қўшигини, Тироль вальсларини ва Жоконда арияларини чаларди. Сафарга ўсмир чоқларида кетган офицерлар жанг майдонларида улғайиб, крестлар тақиб қайтмоқда эдилар. Солдатлар ҳар гапларида немис ва француз сўзларини қўшиб, ўзаро хушчақчақ гаплашардилар. Бу шундай унутилмас шон-шухрат ва қувонч дамлари эди. *Ватан* деган сўз эшитилганда рус қалби нақадар кучли урарди! Дийдор кўришиб хурсандчиликдан кўзёш қилган ондай лаззатли он бўлмаса керак! Халқнинг ғурури ва подшога бўлган севгисини мислсиз яқдиллик билан изҳор этардик... Бинобарин, подшо учун ҳам энг лазиз дамлар эди у дамлар!

Аёллар, рус аёллари у замонларда тенгсиз эди. Уларнинг одатдаги совуққонликларидан асар ҳам қолмаган бўлиб, уларнинг ғолибларни қарши олишдаги «ура!» деб қичқиришлари нақадар мароқли эди.

Улар чепчикларини осмонга отардилар.

У замондаги офицерлардан ким — рус аёлига энг яхши, энг қимматли мукофот ўзи эканини эътироф этмаган.

Шу порлоқ бир пайтда Марья Гавриловна онаси билан *** губернасида яшарди ва иккала пойтахтда² қўшинларнинг қайтиб келиши шарафига бўлаётган тантанани кўрмасди. Лекин уезд ва қишлоқда умумий қувонч балки яна ҳам кучлироқ бўлгандир. Бу ерларда бирон бир офицернинг пайдо бўлиши, унинг учун ҳақиқий тантана бўлиб, унинг ёнида фрак кийган ошиқларнинг ҳолига вой эди.

Марья Гавриловнанинг бепарволигига қарамай, унинг атрофини куёвлар ўраб олгани тўғрисида айтиб ўтган эдик. Аммо унинг саройида ярадор гусар полковник Бурмин пайдо бўлганидан кейин, ҳаммалари орқага чекиндилар. Бурминнинг кўкрагида Георгий нишони бор бўлиб, ўзи ҳам ўша ерлик қизларнинг айтишларича, *ажойиб дилбар йигит* эди. Ёши йигирма олтиларда эди. У Марья Гавриловнанинг қишлоғи ёнида бўлган ўз мулкига отпуска олиб келган эди. Марья Гавриловна у билан бутунлай бошқача муносабатда эди. Қиз у билан танҳо қолганда, одатдаги ўйчанлигини тарк этарди. У полковникка карашма қилади деб айтиб бўлмасди албатта; бироқ унинг қилиқларини кўрган шоир *Se amor non e, che dunque?*³ деб айтиши турган гап эди.

¹ «Яшасин Генрих IV» (Бурбонларнинг Францияга қайтганларидан кейин тарқалган француз ашуласи).

² Илгари вақтлар Петербург билан бир қаторда Москва ҳам пойтахт ҳисобланарди.

³ Бу муҳаббат бўлмаса нима? (итальянча).

Ҳақиқатан ҳам, Бурмин жуда ёқимли йигит эди. У хотин-қизларга ёқадиган, одобли, сермулоҳаза, бетакаллуф, хушчақчақ бир йигит эди. У Марья Гавриловна билан содда ва эркин муомалада бўларди; аммо Марья Гавриловна нима демасин ва нима қилмасин, Бурминнинг юраги ва назар-эътибори ундан четда қолмасди. Йигит ҳам қизга мўмин-қобил, ахлоқли кўринарди, бироқ унинг илгари жуда шўх бўлгани тўғрисида ривоят ҳам бор эди, бу эса, Марья Гавриловнанинг фикрича, унинг қимматини туширмасди, қиз (умуман ҳамма ёш жувонлар сингари) характернинг жасоратли ва жўшқин эканини кўрсатадиган шўхликларни мамнунлик билан кечириб юборади.

Аммо бундан ҳам ташқари... (яъни унинг мулойимлигидан, ёқимли сўзларидан, жуда ажойиб дилбар йигит эканлигидан, боғланиб қўйилган қўлидан ташқари), айниқса ёш гусарнинг камгаплиги қизнинг фикру хаёлини ўзига кўпроқ тортарди. Ўзининг полковникка жуда ёққанини қиз эътироф қилмай қололмасди; эҳтимол у ҳам ақли, тажрибаси билан ўзининг қизга ёққанини сезган бўлса керак: нега бўлмаса шу маҳалгача қиз, унинг ўз оёқларига йиқилиб, севгисини изҳор этишини кўрмади? Уни нима тўхтатиб турар экан? Тортинчоқликми, гурурми, ёки айёр бир хотиннинг нозими? Бу, Марья Гавриловна учун бир муаммо эди. Кўп ўйлаб кўргач, қиз унинг бирдан-бир сабабини уятчанлик деб топиб, унга кўпроқ эътибор беришга ҳамда вазиятга қараб, ҳатто эрқалик ҳам қилишга жазм этди. У энг кутилмаган бир вақтни мўлжаллар ва романтик ишқнинг изҳор этилиш пайтини сабрсизлик билан кутарди. Қандай сир бўлмасин, ҳаммавақт хотин қалбини эзади. Унинг тутган йўли орзу этилган муваффақиятлар келтирди. Бурмин хаёлчанликка тушиб қолди ва унинг қора кўзлари Марья Гавриловнага шу қадар ёниб боқадиган бўлдики, афтидан ҳал қилувчи дамлар етиб келгандай туюларди. Қўни-қўшнилари тўй ҳақида узил-кесил ҳал бўлган масаладай гапиришардилар, меҳрибон Прасковья Петровна эса, ниҳоят қизининг ўзига муносибини топганига қувонарди.

Бир кун кампир меҳмонхонада карта билан фол очиб ўтираркан, Бурмин кириб келди-да, Марья Гавриловнани сўради. «У боғда, — деб жавоб берди кампир, — олдига боринг, мен сизларни бу ерда кутаман». Бурмин кетди, кампир эса чўқиниб: қани энди, иш бугуноқ бита қолса, дерди.

Бурмин Марья Гавриловнани ҳовуз бўйида, мажнунтол тагида топди, у қўлида китоб ушлаган, оппоқ кийинган, худди романнинг ҳақиқий қаҳрамони эди. Бир-икки саволдан кейин Марья Гавриловна суҳбатни жўрттага давом эттирмади ва шунинг билан икки орадаги довдйрашни кучайтирмоқчи ва ундан фақат тўсатдан ва узил-кесил муҳаббат изҳор этилиши билан қутулмоқчи бўлди. Дарҳақиқат, шундай бўлди. Бурмин ўзининг қийин вазиятга тушиб қолганини сезиб, розини айтмоқ учун анчадан буён фурсат ахтариб юрганини билдирди ва бирпас-

гина эътибор беришини сўради. Марья Гавриловна китобни ёпди ва розилик ишорати ўлароқ бошини қуйи эгди.

«Мен сизни севаман,— деди Бурмин,— мен сизни зўр эҳтирос билан севаман...» (Марья Гавриловна қизариб кетди ва бошини яна ҳам пастроқ эгди.) «Мен сизни ҳар куни кўрмоқ ва сўзингизни эшитмоқ каби ёқимли одатга берилиб, эҳтиётсизлик қилибман...» (Марья Гавриловна St.-Preux¹ нинг биринчи хатини хотирлади). «Энди тақдиримга қарши чиқиш вақти ўтди: сизнинг хотирангиз, сизнинг гўзал, мислсиз жамолингиз бундан буён менинг ҳаётим изтиробни ва севинчи бўлиб қолажак; аммо мен даҳшатли бир сирни очишим ва ўртамизга ўтиб бўлмайдиган ғов қўйишим керак». «Бу ғов ҳаммавақт бор эди,— деб унинг сўзини бўлди дарҳол Марья Гавриловна,— мен ҳеч қачон сизнинг хотинингиз бўла олмадим...» «Биламан,— деб жавоб берди секингина Бурмин,— ўтмишда сиз бир кимсани севганингизни биламан, лекин у йигитнинг ўлими ва сизнинг тутган уч йиллик мотамингиз... Марҳаматли, севимли, Марья Гавриловна... Мени энг сўнги умидимдан маҳрум қилишга тиришманг: менинг учун бахт яратишингиз мумкин эканлиги фикри... сўзламанг, худо ҳақи, сўзламанг. Сиз мени азобда куйдирыпсиз. Шундай, мен биламан, мен сезаман, сиз менинг хотиним бўла олардингиз, аммо мен бадбахт... уйланганман!»

Марья Гавриловна ҳайратда қолиб, унга қаради.

— Мен уйланганман,— деб давом этди Бурмин,— уйланганимга мана тўрт йил бўлди-ю, аммо хотинимнинг ўзи ким, қаерда ва умуман уни кўрармикинман — билмайман!

— Нима дедингиз?— деб таажжубланди Марья Гавриловна.— Жуда қизиқ!. Давом этаверинг; мен кейин айтиб бераман... Қани, давом этинг-чи, марҳамат.

— 1812 йилнинг бошида,— деди Бурмин,— мен Вильнога кетаётган эдим, у ерда бизнинг полкимиз турарди. Бекатга анча кеч келиб, тезроқ арава қўшишга буюрдим, шу тобда бирдан даҳшатли бўрон турди, бекат назоратчиси ва кучер бўрон пасайгандан кейин жўнашга маслаҳат беришди. Мен кўндим, аммо мени қандайдир англаб бўлмайдиган бир хавотирлик босди; гўё биров мени «йўлингдан қолма!» деб туртаётгандек туюлди. Бўрон ҳам босила қолмади. Менинг сабр-тоқатим тугади-да, яна от қўшдириб, бўронда йўлга тушдим. Ямшик йўлни уч чақиримча қисқартираман деб, дарё бўйидан кетди. Қирғоқлар қор остида кўринмай кетган эди; кучер дарёдан тўғри йўлга чиқадиган жойдан ўтиб кетипти ва биз танимаган бир ердан чиқиб қолдик. Бўрон ҳамон босилмаганди; мен бир томонда чироқ кўриб, ўша томонга бурилишни буюрдим... Қишлоққа кириб келдик; ёғочдан солинган черковда чироқ милтилларди. Черков очиқ эди, панжара орқасида бир неча чана турарди; черковнинг олдинги бўлмасида бир неча киши юриб турарди. Бир неча товуш мени:

¹ Сен-Прё — Жан-Жак Руссоннинг «Янги Элонза» романининг қаҳрамони.

«Буёққа!» деб қичқирди. Мен ямшикка черков ёнига бориб тўхташга буюрдим. Кимдир менга: «Шу маҳалгача қаерда қолдинг, келин ҳушдан кетиб қолди; поп нима қилишини билмаяпти; биз қайтиб кетмоқчи бўлиб туриб эдик. Қани, кира қол, тезроқ», — деди. Мен индамай чанадан сакраб тушдим-да, икки-та-учта шам билан сал-пал ёритилган черковга кирдим. Қиз черковнинг қоп-қоронғи бурчагида, скамейкада ўтирарди; бошқа бир қиз унинг елкасини зўр бериб ишқаларди. «Худога шукур, — деди буниси, — энди етиб келганингизми?.. Сал бўлса қизгина ўлиб қоларди». Кекса поп менга яқин келди-да: «Бошлашга рухсат этарсиз!» — деб сўради. Мен паришон бир ҳолда: «Бошлайверинг, ота, бошлайверинг», — дедим. Қизни ўрнидан турғаздилар. Қиз менга анча дуруст кўринди... Англаб бўлмайдиган, кечириб бўлмайдиган бир енгилтаклик... Мен унинг ёнига, стол олдига ўтиб турдим: поп шошарди; уч киши ва хизматкор қиз — келиннинг қўлтиғидан тутиб турардилар ва фақат у билан овора эдилар. Бизни никоҳладилар. «Ўпишингиз», — дейишди бизга. Хотиним менга ўзининг сўлгин юзини ўгирди. Мен уни энди ўпмоқчи бўлиб турган эдим... У бирдан: «Оҳ, бу эмас, бу эмас!» — деб ҳушидан кетиб йиқилди. Гувоҳлар, қўрқувли кўзлари билан менга боқдилар. Мен орқамга бурилдим-да, ҳеч қандай тўсиққа учрамай, черковдан чиқдим, чанамга тушиб: «Ҳайда!» — деб бақирдим.

— Эҳ, парвардигор! — деб қичқириб юборди Марья Гавриловна. — Наҳот, бечора хотинингизнинг бошига нималар тушганини ҳали ҳам билмасангиз?

— Билмайман, — деди Бурмин, — ҳатто қайси қишлоқда ва қандай жойда никоҳдан ўтганимни ҳам билмайман: қайси бекатдан чиққаним ҳам ёдимдан кўтарилди. У вақтлар бу жиной шўхликларга шу қадар оз аҳамият берардимки, ҳатто черковдан бир оз узоқлашгач, ухлаб ҳам қолибман ва эртасига эрталаб, учинчи бекатга бориб етганда уйғонибман. Уша вақтдаги қаролим ҳам сафарда ўлиб кетди. Менинг эса эндиликда бир вақтлар инсофсиз равишда ҳазиллашганим ва шунинг учун бўлса керак мендан ҳам зўр интиқом олмиш у қизни топишга умидим ҳам йўқ.

— Оҳ тангрим, оҳ тангрим! — деди Марья Гавриловна, унинг кўлини ушлаб олиб. — Уша сиз эдингизми! Ҳали ҳам мени танимай турибсизми?..

Бурмин оқариб кетди... ва қизнинг оёқларига йиқилди...

ТОБУТСОЗ

Кўринмасми ҳар кун тобутлар,
Сочлари оқ кекса дунёнинг.

Державин

Тобутсоз Адриан Прохоровнинг охирги лаш-лушлари ўлик ташландиган аравага ортилган бўлиб, бир жуфт ориқ от Басман-

наядан Никитская кўчасига тўртинчи марта қатнамоқда эди: тобутсоз бутун уй ичи билан шу ерга кўчиб келганди. У дўконни ёпиб, эшигига, уй сотилади ва ижарага берилади, деган эълолни қоқиб қўйди-да, янги кўчиб борган жойига яёв кетди. Хаёлини кўпдан бери ўзига жалб қилиб келган ва ниҳоят анча пулга сотиб олгани кичкинагина сариқ уйга яқинлашиб қолганида, кекса тобутсоз негадир юраги қувонмаётганини сезиб, таажжубланди. У нотаниш остонадан ўтиб ўзининг янги уйдаги бесаранжомликни кўрар экан, ўн сайқиз йил мобайнида ҳамма буюмлари гоаят тартибли жойлашган эски кулбасини эслаб, уҳ тортди ва имиллаб ҳаракат қилаётганлари учун иккала қизи билан хизматкор хотинни койиб, ўзи ҳам уларга ёрдамлаша бошлади. Кўп ҳам ўтмай тартиб ўрнатилди; Исонинг сурати, идиш-товоқ қўйилган шкаф, стол, диван ва каравот уйдан ўзлари учун ажратилган жойларни ишғол қилдилар; ошхона ва меҳмонхонага хўжайиннинг нарсалари: ҳар хил ранг ва ҳажмдаги тобутлар, шунингдек, мотам шляпалари, ридолар ва машъаллар қўйилган шкафлар жойланди. Дарвозанинг тепасига, боши пастга қаратилган машъал ушлаган хушқомат севги тангриси Амурнинг сурати солинган ҳамда «Бу ерда оддий ва бўялган тобутлар сотилади ҳамда ҳар хил матолар билан жиҳозланади, шунингдек, ижарага берилади ва эскилари тузатилади», — деб ёзилган лавҳа осилди. Қизлар ўз хоналарига кириб кетдилар. Адриан ўз уйини бир айланиб чиқиб, дераза олдига ўтирди-да, самовар қўйишни буюрди.

Шекспир билан Вальтер Скотт иккаласи ўзларининг гўрковларини хушчақчақ ва ҳазилкаш кишилар сифатида тасвир қилганликлари ва бу қарама-қаршилиқлар билан бизнинг тасаввуримизга яна ҳам қаттиқроқ таъсир қилиш ниятида бўлганликлари маърифатли китобхонларга маълум албатта. Биз ҳақиқатга нисбатан ҳурмат сақлаганлигимиз туфайли, уларга эргаша олмаймиз ва ўз тобутсозимизнинг хулқини унинг кўнгилсиз касбига нисбатан мутлақо монанд эди, деб эътироф этишга мажбурмиз. Адриан Прохоров одатда тумшайган ва ўйчан киши эди. У фақат қизларини ойнадан ўткинчиларга қараб бекор ўтирганини кўриб қолса — уларни койимоқ ёки ўзининг ясаган буюмига муҳтож бўлиш бахтсизлигига (баъзан эса лаззатига) дучор кишилардан ўз молига юқори баҳо сўраш борасидагина жимликни бузар эди. Шундай қилиб, Адриан дераза олдида ўтириб еттинчи пиёла чойни ичаркан, ўз одати бўйича, ғамгин бир ўйга толган эди. У бундан бир ҳафта муқаддам, истеъфодаги бригадирни кўмиш маросими куни, худди застава ёнига борган вақтда қўйиб юборган жала ҳақида ўйларди. Ушанда ёмғирдан кўп ридолар буришиб, кўп шляпалар қийшайиб қолганди. У анча-мунча харажат бўлишини олдиндан кўрар, негаки, тобутга доир аллақачонги безаклар, буюмлар ишдан чиқиб қолган эди. У кўрган зарарларини бир йилдан бери ўлим тўшагида ётган қари савдогар хотин Трюхина ҳисобидан тўлдирман, деб умид

қиларди. Лекин Трюхина Разгуляйда жон талвасасида ётар, шунинг учун ҳам Прохоров, унинг меросхўрлари ўз ваъдаларига қарамай, шундай узоқ жойга одам юборишдан эринмасмикинлар ва яқинроқдаги пудратчига бериб қўймасмикинлар, деб қўрқарди.

Бу ўйлар тўсатдан эшикнинг уч марта ғалати тақиллаши билан бузилди: «Ким у?» — деб сўради тобутсоз. Эшик очилиб, уйга, бир қарашдаёқ ҳунарманд немис экани билиниб турган бир одам кириб келди ва очиқ чеҳра билан тобутсознинг олдига келди. «Кечирасиз, ҳурматли қўшни, — деди у, биз эшитганимиз ҳамона ўзимизни кулгидан тўхтатолмайдиган рус лаҳжаси билан, — кечирасиз, мен сизга халақит бердим... Мен тезроққина сиз билан танишиб олишни истадим. Мен этикдўзман, номим Готлиб Шульц, ўзим кўчанинг нариги бетиди, худди деразангининг рўпарасидаги уйда тураман. Эртага уйланганимга йигирма беш йил тўлиши муносабати билан зиёфат бермоқчиман, шунга, қизларингиз билан бирга дўстона меҳмон бўлишингизни илтимос қиламан». Таклиф мамнуният билан қабул қилинди. Тобутсоз этикдўзни ўтиришга ва бир пиёла чой ичишга таклиф этди ва Готлиб Шульцнинг очиқ кўнгиллиги орқасида, улар тез орада дўстона суҳбатга тушиб кетдилар. «Жанобларининг савдосотиқлари қалай?» — деб сўради Адриан. «Э-ҳе-ҳе, — деб жавоб берди Шульц, — гоҳ ундоқ, гоҳ бундоқ. Гарчи, албатта, менинг молим сизникидай бўлмаса ҳам, лекин зорланмайман; чунки тирик одам этиксиз ҳам яшай олади, аммо ўлик тобутсиз ёта олмайди». «Бу чин ҳақиқат, — деди Адриан, — бироқ тирик одам этик сотиб олишга пули бўлмаса, жаҳлингиз чиқмасин, оёқ яланг ҳам юра беради, аммо бечора ўлик-чи, текинга бўлса ҳам тобут олади». Шу равишда уларнинг суҳбати яна бир қанча вақт давом этди; ниҳоят этикдўз ўрнидан турди ва ўз таклифини яна айтиб, тобутсоз билан хайрлашди.

Эртасига соат роса ўн иккида, тобутсоз ва унинг қизлари, янги сотиб олинган ҳовлининг эшигидан чиқиб, қўшниникига йўл олдилар. Мен бу сафар, ҳозирги романчиларимиз тарафидан қабул қилинган одатдан четга чиқиб, Адриан Прохоровнинг русча қафтанини, ёхуд Акулина билан Дарьянинг европача кийимларини тасвирлаб, ўтирмайман. Аммо бир нарсани айтиб ўтсам ортиқча бўлмас, деб ўйлайман: ҳар икки қиз сариқ шляпа ва қизил бошмоқ кийиб чиқишди, бу ҳол уларда фақат тантанали пайтлардагина рўй берад эди.

Этикдўзнинг тор уйи, кўпчилиги ҳунарманд немислар, уларнинг хотинлари ва шогирдларидан иборат меҳмонлар билан тўла эди. Рус амалдорларидан ўзининг камтар унвонига қарамай, хўжайиннинг алоҳида хайрихоҳлигини ўзига қарата билган миршаб чухон¹ Юркогина бор эди. У шу унвон остида, худди

¹ Чухон — фин.

Погорельскийнинг почталёнига¹ ўхшаб, чил ихлос ва ҳаққоният билан роса йигирма беш йил хизмат қилган одам эди. Қадимий пойтахтни хароб қилган ўн иккинчи йилги ёнғин, унинг ҳам сариқ будкасини йўқ қилганди. Лекин душман қувилиши билан оқ, унинг ўрнига яна кулранг, доридий услубидаги оқ устунли янги будка пайдо бўлади ва Юрко, *устуда совут*, *қўлида чопқи*, яна унинг олдида уёқдан-буёққа юра бошлайди. У Никитский дарвозаси ёнида яшайдиган немисларнинг кўпи билан ошна эди: ҳатто улардан баъзиларининг якшанбадан душанбага ўтар кечаси унинг будкасида тунаб қолган вақтлари ҳам бўларди. Адриан ўша заҳотиёқ у билан танишиб олди, чунки вақти келиб, бир кун унинг бу одамга иши тушиши мумкин эди, шу важдан меҳмонлар овқат столига ўтирар эканлар, улар ёнма-ён жой олдилар. Жаноб Шульц, Шульц хоним ва уларнинг ўн етти яшар қизи Лотхен меҳмонлар билан бирга овқатланар, уларга мулозамат қилар ва ошпаз хотинга ёрдамлашар эди. Пиво пайдарпай келиб турди. Юрко тўрт кишининг овқатини ер, Адриан эса ундан қолишмас эди; қизлари бўлса одоб сақлаб, тортиниб ўтиришарди; немис тилида сўзлашиш тобора авжга минарди. Бирдан хўжайин улардан эътибор беришларини сўради ва маҳкам қилиб беркитилган шиша оғзини очиб, қаттиқ овоз билан русчалаб: «Менинг меҳрибон Луизамнинг соғлиги учун!»— деди. Шампанский кўпирди. Хўжайин қирқ яшар рафиқасининг тиниқ юзидан назокат билан ўпди, меҳмонлар чувиллашиб, меҳрибон Луизанинг соғлиги учун ичдилар. «Севики меҳмонларимнинг соғлиги учун!»— деди хўжайин иккинчи шишанинг оғзини очиб ва меҳмонлар қадаҳларини бўшатиб, унга ташаккур билдирдилар. Шундан сўнг соғлиқ учун кўтарилган қадаҳлар орқасидан қадаҳлар узатила берилди: ҳар бир меҳмоннинг соғлиги учун алоҳида-алоҳида ичдилар, Москванинг а бошқа бир қанча Герман шаҳарларининг осойишталиги учун ичдилар, ҳамма цехларнинг² осойишталиги учун ва ҳар қайси цехнинг осойишталиги учун айрим-айрим ичдилар. Усталар ва шоғирдларнинг соғлиги учун қадаҳ кўтардилар. Адриан ҳам астойдил ича бошлади ва ниҳоят шу қадар кайф қилдики, ҳатто ўзи ҳам ҳазил қилиб бир нарсанинг осойишталиги учун қадаҳ кўтаришни таклиф қилди. Тўсатдан меҳмонлардан бири, семиз булкачи қадаҳ кўтариб хитоб қилди: «Биз ким учун ишласак— ўшаларнинг, яъни unserer Kundleute³ ларнинг соғлиги учун!» Бу таклиф ҳам ҳамма таклифлар сингари хурсандчилик ва яқдиллик билан қабул қилинди. Меҳмонлар бир-бирларига таъзим қилишди; тикувчи этикдўзга, этикдўз тикувчига, булкачи уларнинг ҳар иккаласига, уларнинг ҳаммалари булкачига ва

¹ Антоний Погорельскийнинг (лақаби А. А. Перовский) «Лафертовская смаковница» номли повестидаги қаҳрамонлардан бири.

² Цех — бу ўринда бирор ҳунарга мансуб бўлган касиблар ташкилоти маъносига.

³ Мижозларимизнинг (немисча).

ҳоказо. Юрко, бу ўзаро таъзимлар орасида қўшнисига қараб қичқириб: «Хўш, қани бўлмаса, тақсир, ўз ўликларингизнинг соғлиғи учун ичинг!» — деди. Ҳамма қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди аммо тобутсоз хафа бўлиб, қовоғини солди. Аммо буни ҳеч ким сезмади. Меҳмонлар ичишаверишди. Улар столдан қўзғалганларида, кеч кириб қолган эди.

Меҳмонлар кеч тарқалишди ва кўплари кайф билан кетдилар. Семиз булкачи ва қизил юзли муқовасоз, қарз тўланиши билан чиройли, деган рус мақолига амал қилиб, Юркони қўлтиқлаб будқасига олиб бориб қўйдилар. Тобутсоз уйига маст ва жаҳли чиққан ҳолда келди. «Бу нима деган гап ахир! — деди овозини чиқариб у. — Менинг ҳунаримнинг бошқа ҳунарлардан нимаси ёмон экан? Нима, тобутсоз жаллоднинг акасими? Ғайридинлар нимага мендан кулишади? Нима, тобутсоз имонсиз, рижкор эканми? Тағин мен янги уйга кўчиб келишим муносабати билан уларни меҳмонга чақиришни ва катта зиёфат беришни орзу қилиб юрибман; энди бериб бўпман зиёфат уларга! Энди мен кимлар учун ишласам ўшаларни — православ мазҳабидаги ўликларни чақираман». «Сизга нима бўлди, отахон? — деди шу маҳалда уни ечинтираётган хизматкор хотин. — Нималар деб алжираяпсиз? Тавба денг! Ўликларни зиёфатга чақираман эмиш! Қилиғини қаранг-а!» «Худо ҳақи, чақираман, — деб давом этди Адриан. — Худди эртагаёқ чақираман. Менинг саодат пешаларим, эртага кечқурун меникига зиёфатга марҳамат қилинг: тангри нимани раво кўрса — шу билан меҳмон қиламан сизларни». Тобутсоз шу сўзларни айтиб каравотига бориб ётди ва кўп ўтмай хуррак тортди.

Адрианни уйғотганларида ҳали ташқари қоронғи эди. Бойвучча Трюхина шу кеча вафот қилди, унинг приказчиги томонидан юборилган чопар шу хабарни Адрианга етказди. Тобутсоз чопарга ўн тийин ароқ пули бериб, наридан-бери кийинди-да, бир извош олиб, Разгуляйга жўнаб кетди. Марҳуманинг дарвозаси олдида полиция турар ва савдогарлар мурда ҳидини сезган қузғунлардек, уёқдан-буёққа юришар эди. Сап-сарик мумга ўхшаган, аммо ҳали ҳидланмаган марҳума стол устида ётарди. Унинг атрофида қариндош-уруғлари, қўшнилари ва уй ичи тўп-ланишиб турардилар. Ҳамма деразалар очиқ эди; шамлар ёниб турарди; руҳонийлар дуо ўқишарди. Адриан Трюхинанинг жияни бўлмиш олифта кийинган, ёш савдогарга яқинлашди-да, унга тобут, шам, парда ва кўмиш маросимига тегишли бошқа нарсаларнинг ҳаммаси ҳозирроқ тамомила мукамал келтирилишини айтди. Меросхўр паришон ҳолда миннатдорчилик билдириб, у билан савдолашиб ўтирмаслигини ва ҳамма хусусда унинг виждонан иш кўришига ишонганини айтди. Тобутсоз ўз одати бўйича, ортиқча олмайман деб имон келтирди; кейин приказчик билан маъноли қарашиб олди-да, ишга жўнади. Куни бўйи Разгуляйдан то Никитская дарвозасига ва Никитская дарвозасидан Разгуляйга қатнади; кечқурун ҳамма ишни саранжомлаб, из-

вошчига жавоб бериб юбориб, ўзи уйига яёв кетди. Тун ойдин эди. Тобутсоз Никитская дарвозасигача омон-эсон етиб келди. Вознесения кўчаси ёнида, бизга таниш бўлган Юрко, ким у, деб бақирди ва тобутсоз эканини билиб, унга хайрли кеча тилаб қолди. Вақт хийла маҳал бўлиб қолган эди. Тобутсоз уйига яқинлашиб қолганда, бирдан унга, кимдир дарвозасига яқинлашгандай, эшигини очгандай ва ичкарига кириб ғойиб бўлгандай туюлди. «Бу ким экан?— деб ўйлади Адриан.— Менда яна кимнинг иши бор экан? Ёки уйимга ўғри кирдимикин? Ё менинг эси паст қизларимнинг хушторлари келадиган бўлиб қолганмикин? Ишқилиб охири бахайр бўлсин!» Тобутсоз дўсти Юркони ёрдамга чақиришни ўйлади. Лекин шу заҳотиёқ, яна биров унинг эшигига яқинлашди ва ичкарига кирмоқчи бўлди. Аммо югуриб келаётган хўжайинни кўриб тўхтади ва учбурчакли шляпасини бошидан олди. Адрианга унинг юзи танишдай кўринди, лекин бу шошилишда уни таниб ололмади.

«Сиз меникига ташриф буюрдингизми?— деди нафаси оғзига тиқилиб Адриан.— Ичкарига марҳамат қилинг!» «Манзират қилмай қўя қол, ҳазрат,— деб жавоб берди тўнғиллаб ҳалиги одам,— олдимга туш; меҳмонларга йўл кўрсат!» Адриан манзират қилиш даражасида эмас эди. Эшик очиқ бўлиб, зинага қараб юрди, ҳалиги одам эса орқасидан эргашди. Адрианга уйда одамлар юрганга ўхшаб туюлди: «Қандай балоларга йўлиқдим ўзи!»— деб ўйлади у ва ичкарига киришга шошилди... Аммо шу ондаёқ оёқлари чалишиб кетди. Уй ичи ўликлар билан тўла эди. Ой деразадан уларнинг сариқ ва кўкариб кетган юзларини, ўпирилиб тушган жағларини, хира, ярим очиқ кўзларини ва чўччайиб қолган бурунларини ёритарди... Адриан буларнинг ўз саъйи ҳаракати билан кўмилган одамлар эканини, у билан бирга кирган меҳмон эса жала ёққан куни дафн қилинган бригадир эканини билиб, қўрқиб кетди. Улар: марҳума аёллар билан эркаклар ҳаммаси уни — тобутсозни таъзим ва тавозелар билан ўраб олдилар, фақат яқинда бепул кўмилган битта камбағалгина, ўзининг увада хирқасидан уялиб яқинлашмас ва серрайиб бир бурчакда турарди. Бошқаларнинг ҳаммаси эса яхши кийинган эди: марҳумалар қалпоқ кийган ва ленталар таққан, марҳум амалдорлар амал кийимларини кийиб келишган бўлиб, аммо соқоллари олинмаган эди, савдогарлар эса байрам кийимида эдилар. «Кўряпсанми, Прохоров,— деди бригадир, ҳамма тавфиқли улфатлар номидан,— биз ҳаммамиз сенинг таклифингга биноан ўрнимиздан қўзғалдик: қабристонда фақат ўрнидан туролмайдиганлар, тамом хок бўлганлар ва терисидан ажралиб қуруқ суяк бўлиб қолганларгина қолишди, аммо биттасигина чидаб туролмади, чунки у сенинг уйингга келишни жуда истади...» Шу пайт кичкина бир скелет тўпни ёриб чиқди-да, Адрианга яқинлашди. Унинг калласи тобутсозга эркаланиб жилмайди. Оч кўк ва қизил мовут парчалари, чурук латталар, худди ходаларга илингандек унинг ҳар ер-ҳар ерида осилиб турарди, оёқ

суяклари эса, худди кели ичидаги келисондай, узун қўнжли этик ичида гурсиллар эди. «Сен мени танимадинг чоғи, Прохоров,— деди скелет.— Истеъфодаги гвардия сержанти Пётр Петрович Курилкин хотирингдами, ҳў, ўзинг 1799 йилда биринчи тобутингни, яъни қарағайдан қилинган тобутингни эмандан қилинган, деб сотган кишингни?» Шу сўзларни айтгач, ўлик унга қоқ суяк қулочини очди. Аммо Адриан бутун кучини тўплаб, қичқирди ва уни итариб юборди. Пётр Петрович гандирак-лаб бориб йиқилиб тушди ва сочилаб кетди. Уликлар ўртасида газаб ва норозилик садолари кўтарилди; ҳаммаси ўз ўртоқларининг обрўсини ҳимоя қилдилар ҳамда ҳақорат ва таҳдуд билан Адрианга ёпишдилар; уларнинг қичқиригидан гаранг бўлган ва эзилган бечора хўжайин, эсини йўқотиб, истеъфодаги гвардия сержантининг суяклари устига йиқилиб, ҳушидан кетди.

Қуёш тобутсоз ётган тўшакни алақачон ёритган эди. Ниҳоят у кўзини очди ва рўпарасида самоварни пуфлаётган хизматкор хотинни кўрди. Адриан қўрқув ичида кеча бўлиб ўтган воқеаларни эслади. Трюхина, бригадир ва сержант Курилкин ғира-шира эсига келди. У сабр-тоқат билан хизматкор хотин ўзи келиб у билан гаплашишини ва кечаги саргузаштнинг оқибатини айтиб беришини кута бошлади.

— Қандай ухладингиз, отахоним Адриан Прохорович,— деди Аксиња унга чопон узатиб.— Сизни йўқлаб қўшни тикувчи чиқди, ҳамда бугун туғилган кун шарафига зиёфат беришини хабар қилиб, шу ерлик будкачи келди, аммо сиз ухлаб ётганингиз учун уйғотгимиз келмади.

— Мени сўраб, марҳума Трюхинадан ҳеч ким келмадими?

— Марҳума? Нима, у ўлиптими?

— Э, аҳмоқ! Ахир кеча унинг дафн маросимини тайёрлаш-менга ёрдамлашган сен ўзинг эмасмидинг?

— Нималар деяпсиз, отахон, ёки ақлдан оздингизми ё кечаги кайфингиз ҳали ҳам тарқалгани йўқми? Кеча қанақанги дафн маросими бўларди? Сиз ўзингиз кун билан немисникида бўлдингиз, маст-аласт бўлиб қайтдингиз, тўшакка мукка тушдингиз шу чоққача ухладингиз, ҳамма алақачон тушки ибодатни адо қилиб бўлди.

— Шунақами!— деди хурсанд бўлиб тобутсоз.

— Худди шунақа!— деб жавоб берди хизматчи хотин.

— Хўп, агар шунақа бўлса, тезроқ чой бер, қизларни ча-қир.

БЕКАТ НАЗОРАТЧИСИ¹

Коллеж регистратори

Почта бекатининг диктатори²

Князь Вяземский³

Ким бекат назоратчиларининг бошига лаънатлар ёғдирмаган, ким улар билан ўлгудек сўкишмаган? Ким ғазоби қайнаган дамларда, ўзининг жабр кўрганлиги, бу ердаги қўполлик ва тартибсизлик ҳақидаги фойдасиз шикоятини ёзиш учун, улардан машъум дафтарни талаб этмаган? Ким уларни инсон зоти ичидаги энг ваҳшийси деб ҳисобламаган, марҳум подьячийлар⁴ билан ёки камида, Муром қароқчилари билан тенг қилмаган? Аммо одил бўлайлик, уларнинг ҳақиқий аҳволини тушунишга ҳаракат қилайлик ва эҳтимол, агар шундай қилсак улар ҳақида анча риоя-андиша билан фикр юргиза бошлармиз. Бекат назоратчисининг ўзи ким? У — ўн тўртинчи синфга⁵ мансуб бир жафокашки, бу амал уни фақат калтак ейишлардан сақлаб турарди, у ҳам ҳаммавақт эмас (буни китобхонларимизнинг ўзи ҳам яхши билади). Князь Вяземский, назоратчиларни ҳазилкашлик билан «диктатор» деб атабдир, бу диктаторнинг вазифаси қанақа? Бу — ҳақиқий сургун азоби эмасми? Уларда на кундузи, на кечаси тинчлик бор. Сайёҳ ўзининг кўнгилсиз сафаридан йиғиб келган бутун аламини назоратчидан олади. Ҳаво ёмон, йўл узоқ, ямшик⁶ ўжар, отлар нимжон бўлса — назоратчи айбдор. Сайёҳ бу назоратчининг хароб қулбасига киради ю, унга худди душмандай қарайди; назоратчи бу чақирилмаган меҳмондан тезроқ қутула олса-ку, жуда яхши; лекин отлар бўлмайд қолса-чи?.. Худо сақласин!.. Унинг бошига шундай сўкишлар, шундай пўписалар ёгиладики — асло қўяверинг! Ёмгир ёғиб турса, кўчалар шилпиллаб кетган бўлса ҳам, назоратчи ҳовлима-ҳовли югуришга мажбур; бўрон уриб, чилла совуғи қотириб турган бир маҳалда, у, жаҳли чиққан йўловчининг қичқириқ ва туртувларидан бир минутгина холироқ туриб дам олиш учун даҳлизга чиқади. Генерал келади; назоратчи қалти-

¹ «Бекат назоратчиси» — А. С. Пушкиннинг 1830 йил кузида ёзган ва кейин «Марҳум Иван Петрович Белкиннинг қиссалари» номи билан тўплам қилиб чиқарилган ҳикояларидан бири.

² Пушкин даврида темир йўл йўқ эди. Почта йўлининг ҳар жойида бекатлар (станциялар) бўлар ва сафарга чиққанлар шу бекатларда от алмаштириб, яна йўлда давом этардилар. Бекат бошлиқлари (бекат назоратчилари) амал жиҳатидан «коллеж регистратори» унвонини олар эдилар. Бу — энг паст амал ҳисобланарди.

³ Вяземский (1792—1878) — рус шоири ва танқидчиларидан.

⁴ Подьячий — русларда Пётр I давригача бўлган паст мансаблардан. Подьячийлар порахўрлик билан машҳур эдилар.

⁵ У вақтдаги амалларнинг ҳаммаси 14 даражага — синфга бўлинган. Бекат назоратчиси энг паст — (14-инчи) даражага мансуб амал ҳисобланар эди.

⁶ Ямшик — бекат кучери.

раб унга охирги икки жуфт отни ва шу билан бир қаторда хат ташиш учун белгиланган бир жуфт отни ҳам бериб юборади. Генерал унга раҳмат ҳам айтмасдан кетади. Беш минутдан кейин қўнғиркоқ овози эшитилади ва фельдгегерь¹ унинг столига сафар ҳужжатларини ташлайди... Мана шуларнинг ҳаммасини яхши-лаб англаб олайлик, ана шунда бизнинг юрагимиз ғазаб ўрнига самимий шафқат билан тўлади. Яна бир-икки оғиз сўз: мен йигирма йил сурункасига Русиянинг ҳамма жойларини айланиб чиққанман; деярли ҳамма почта йўллари менга маълум; бир неча авлодга мансуб ямшикларни яхши биламан; мен танимаган, мен билан гаплашмаган назоратчи камдан-кам топилади; мен ўзимнинг бу қизиқ сафарларим ҳақидаги таассуротларим тўпламини яқин замонларда бостириб чиқармоқчиман; ҳозирча фақат шунигина айтмоқчиманки, бекат назоратчилари тоифаси тўғрисида кўпчиликка мутлақо нотўғри тасаввур берилган. Шунчалик бўҳтонга учраган бу назоратчилар тоифаси умуман ювош, табиатан сертакаллуф, одам билан тез иноқ бўлиб кетадиган кишилардир. Улар обрў қозонишга ҳам кўп интилмайдилар, унчалик пулпараст ҳам эмаслар. Улар билан суҳбат қилсанг (ҳолбуки баъзи бир сайёҳ афандилар улар билан суҳбатлашувни пасткашлиқ ҳисоблаб, беҳуда иш қиладилар) кўп қизиқ ва ибратли нарсалар олиш мумкин. Менга келсак, иқрорманки, мен ҳукумат хизмати билан кетаётган қандайдир 6-нчи синф амалдорининг сўзларидан кўра уларнинг суҳбатларини афзал кўраман.

Бу ҳурматли назоратчилар тоифасидан менинг ошналарим борлигини энди фаҳмлаб олиш қийин эмас. Ҳақиқатан ҳам, булардан бирини мен ҳеч унутмайман. Бир вақтлар баъзи бир ҳодисалар у билан мени бир-биримизга яқин қилиб қўйган ва мен ҳозир ҳурматли китобхон билан худди ўша киши тўғрисида суҳбатлашмоқчиман.

1816 йили май ойида менга *** губернасида, ҳозир йўқ бўлиб кетган бир йўлдан ўтишга тўғри келди. Менинг амалим паст эди, подшоликнинг аравасида, тайинланган баҳо билан бир жуфт отга ҳақ тўлаб сафар қилмоқда эдим. Шунинг учун ҳам назоратчилар мен билан бетакаллуф муносабатда эдилар ва мен ўз ҳуқуқимга биноан менга берилиши лозим бўлган нарсаларни ҳам кўпинча жанжаллашиб олардим. Ёш ва сержаҳл бўлганим учун, назоратчи менга тайёрланган отларни амалдор бир бариннинг коляскасига қўшиб бериб юборар экан, мен назоратчининг бу пасткашлигидан ва юраксизлигидан ғазабланар эдим. Шунингдек, губернаторникида тушлик қилганимизда, кимнинг нима эканини фаҳмлайдиган хизматчи ҳаммадан кейин менинг олдимга овқат қўяр эди, бунга ҳам анчагача кўни-колмай юрганман. Энди эса менга у ҳам, бу ҳам тўғри кўрина-

¹ Фельдгегерь — ҳарбий хатларни ташувчи. Почта ва ҳарбий ҳужжатларни ташиш учун белгиланган отларнинг бошқа ишларга жўнатилиши қатъий ман этилган эди.

ди. Ҳақиқатан ҳам, *амалига қараб ҳурмат қил*, деган ҳаммабоп қоида ўрнига бошқа бир қоида масалан: *ақлига қараб ҳурмат қил*, деган қоида киритилса, нималар бўлмас эди! Қандай тортишувлар, баҳслашувлар туғилмас эди! Ва хизматчилар овқатни дастлаб кимнинг олдига қўяр эдилар? Хайр, ўз қиссамга қайтай.

Кун иссиқ эди. *** бекатидан уч чақирим ўтганда томчилай бошлаган ёмғир сал ўтмай селга айланиб, мени жиққа ҳўл қилиб юборди. Бекатга келгач, биринчи ташвишим — тезроқ бошқа кийим кийиб олиш, иккинчиси — ўзимга чой сўраш бўлди. «Ҳой, Дуня! — деб қичқирди назоратчи. — Самоварни қўйиб юбор ва бориб қаймоқ олиб кел». Шу сўзлардан кейин, тўсиқ орқасидан ўн тўрт ёшлардаги бир қиз чиқди-да, даҳлизга қараб чолиб кетди. Унинг гўзаллиги мени ҳайратда қолдирди. Мен назоратчидан: «Бу сенинг қизингми?» — деб сўрадим. «Ҳа, қизим, — деб жавоб берди у мамнунлик билан, — яна шундай ақлли, яна шундай эпчилки, худди марҳума онасининг ўзгинаси». Шундан кейин у менинг йўл ҳужжатимни дафтарга кўчира бошлади, мен эса унинг ҳашаматсиз, лекин покиза кулбасини безаб турган суратларни томоша қилдим. Бу суратларда дарбадар ўғилнинг тарихи тасвирланар эди: биринчи суратда — қалпоқ ва шлафорка¹ кийган нуроний мўйсафид шўх бир ўспиринни сафарга жўнатмоқда, ўспирин шошилиб унинг дуосини ва халтадаги пулни олмоқда. Бошқасида — йигитнинг бузуқликлари равшан тасвирлаб берилган: у стол олдида безори дўстлар ва уятсиз хотинлар даврасида ўтирар эди. Ундан кейин, бор-йўғини кўкка совурган бу ўспирин, жанда ва қалпоқ кийиб олиб, чўчқа боқиб, овқатини улар билан бирга баҳам кўриб юрарди; унинг юзида қаттиқ ғам ва ўкинч аломатлари тасвир этилганди. Пировардида — унинг отаси олдига қайтиши кўрсатилган; меҳрибон чол ўша қалпоқ ва шлафоркани кийиб, унинг қаршисига югуриб чиқади: дарбадар ўғил унинг оёғига тиз чўкиб йиқилади; орқароқда бир ошпаз семиз бир бузоқни сўймоқда ва боланинг акаси хизматкордан бундай шодликнинг сабабини сўрамоқда. Мен ҳар бир сурат остига дурустгина қилиб ёзилган немисча шеърларни ўқидим. Гул экилган тувакча, ола пардали каравот ва ўша вақтда менинг атрофимни ўраб олган турли хил бошқа нарсалар — ҳаммаси ҳануз менинг эсимдан чиқмаган. Ўзи эллик ёшларга борган, соғлом ва бақувват, айниб кетган ленталарига учта медаль осиб, олдига узун кўк пешгир тутиб олган хўжайин худди ҳозиргидек кўз олдимида туради.

Мен эски ямшигимга ҳақ тўлаб бўлмасимданоқ, Дуня самовар кўтариб қайтиб кириб қолди. Бу кичкина нозанин ўзининг менда қандай таъсир қолдирганини иккинчи қарашимданоқ сезиб олди; у катта-катта мовий кўзларини мендан узиб, ерга

¹ Шлафорка — уйда кийиладиган кийим.

қаради; мен у билан гаплаша кетдим, у менга худди кўпни кўрган қизлардек, ҳеч тортинмасдан жавоб қайтарар эди. Мен унинг отасига бир стакан пунш¹ таклиф этдим; Дуняга эса бир пиёла чой узатдим ва биз гўё эски қадрдон танишлардек суҳбатлаша кетдик.

Арава аллақачоноқ қўшилган эди, мен эса ҳануз назоратчи билан унинг қизчасидан ажралишни истамасдим. Охири мен улар билан хайрлашдим; отаси менга оқ йўл тилаб қолди, қизи эса аравагача кузатиб чиқди. Мен даҳлизда тўхтадим-да, ундан бир ўпишга рухсат сўрадим: Дуня кўнди... Кўп бўсалар олган эдим мен,

Бу йўлларга киргандан буён.

Аммо уларнинг ҳеч қайси бири менда шунчалик узоқ, шунчалик ёқимли хотира қолдирмаган эди.

Орадан бир неча йил ўтди, лекин бир ҳодиса юз бериб, мен яна худди ўша йўл, худди ўша жойларга бориб қолдим. Кекса назоратчининг қизи эсимга тушди ва мен уни тагин кўрар эканман-да, деб сезиниб кетдим. Аммо эски назоратчи ўрнига, эҳтимол, аллақачон бошқаси қўйилгандир; эҳтимол, Дуня эрга чиқиб кетгандир; шунингдек, эҳтимол, ё униси, ёки буниси ўлиб кетган бўлиши ҳам мумкин, деган фикр ҳам келди менинг бошимга ва мен *** бекатига яқинлашар эканман, юрагимни ғашлик босди.

Отлар почтахона олдига келиб тўхтади. Уйга киргач, мен дарров дарбадар ўғил тарихини тасвирлаган суратларни кўриб танидим, стол билан каравот аввалги жойларида турипти; лекин деразаларга ўрнатилган гултуваклар энди йўқ эди ва атрофдаги ҳамма нарсалар тўзиб, чанг босиб ётарди. Назоратчи пўстинига бурканиб ухлаб ётарди, сўнг у менинг келганимни билиб уйғонди ва ёнбошлаб ётди... Бу ўша Самсон Вириннинг худди ўзи эди; лекин шунчалик қариб кетиптики!.. У менинг йўл ҳужжатимни дафтарига кўчиргунча, мен унинг оқарган сочларига, кўпдан бери соқоли қирилмаган юзига, юзидаги ажинларига, букчаёйиб қолган белига қараб турдим-да, бу бақувват эркакнинг уч-тўрт йил ичида бу қадар бедармон чолга айланиб кетганига ҳайратда қолдим. «Мени танидингми?— деб сўрадим мен ундан.— Биз сен билан эски танишлармиз». «Эҳтимол,— деб жавоб қилди у тумшайган ҳолда,— бу ер шундай катта йўл ёқаси; жуда кўп йўловчилар қўниб ўтган меникига». «Қизинг Дуня саломатми?»— деб давом этдим. Чол қовоғини солиб: «Худо билади»,— деб жавоб берди. «Демак, эрга тегиб кетипти-да?»— дедим. Чол ўзини менинг саволимни эшигмаганликка солди ва шивирлаб йўл ҳужжатимни ўқийверди. Мен саволларимни тўхтатдим ва чой қўйишни буюрдим. Мени қизиқиш безовта

¹ Пунш — бир хил ичкилик.

қила бошлади ва мен бу эски танишимнинг тилини пунш очар деб умид қилдим.

Адашмаган эканман: ичкилик таклиф қилсам, чол йўқ демади. Мен ичкилик унинг чиройини оча бошлаганини сөздим. Иккинчи стаканли ичгандан кейин у сергап бўлиб қолди; мени эслади ёки худди эслагандек кўринмоқчи бўлди ва мен ундан бир вақтлар менга шу қадар қаттиқ таъсир этган ва бутун хаёлимни чулғаб олган шу қиссани эшитдим.

«Демак, сиз менинг Дунямни танир экансиз-да?— деб бошлади у.— Кимлар, уни танимас эди? Эй, Дуня, Дуня... Қандай қиз эди-я! Ким ўтса ҳам уни мақтаб кетарди, ҳеч ким ёмон демас эди. Баринлардан бири унга рўмолча тақдим этса, бири исирга тақдим этиб кетарди. Йўловчи афандилар, худди тушми ёки кечки овқат емоқчидек бўлиб, атайин тўхтар эдилар, аслини сўрасанг — фақат уни узоқроқ томоша қилиш мақсадида шундай қилардилар. Қандай сержаҳл барин бўлмасин, уни кўриши биланоқ ҳовуридан тушиб қолар ва мен билан жуда мулойим гаплашиб кетарди. Ишонасизми, афандим: курьерлар, фельдъегерлар у билан ярим соатлаб гаплашиб туришар эди. Бутун уйни ўз қўлида тутарди: йиғиштиришми, овқат тайёрлашми — ҳаммасини қилишга улгурар эди. Мен қари тентак бўлсам, унга қараб тўямас, севинчим ичимга сигмас эдим; мен Дуяни шундай яхши кўрар, шундай ардоқлаб тарбия қилар, унинг айтганини қилиб беришга шундай тиришар эдимки!.. Аммо тақдирдан қочиб қутулиб бўлмас экан; пешонада ёзилгани бўлар экан».

Шундан кейин у менга ўз бошига тушган кулфатни батафсил ҳикоя қилиб берди.

Уч йил аввал, бир кун қиш кечаси, назоратчи янги дафтарга чизиқлар тортаётган, қизи эса тўсиқ орқасида ўтириб ўзига кўйлак тикаётган бир пайтда, уч отлиқ арава етиб келади ва черкас телпакли, ҳарбий шинель кийган, бўйнига жун бўйинбоғ ўраб олган йўловчи от талаб қилиб уйга киради. Отлар ҳаммаси ҳарқаёққа жўнатилган бўлади. Буни эшитган сайёҳ, жаҳл билан қичқариб, қамчи ўйната бошлади, аммо бундай ҳодисаларга кўникиб қолган Дуя тўсиқ орқасидан югуриб чиқади ва йўловчига мулойимлик билан: «Бирор нарса еб олгингиз келмаяптими?» — деб савол беради. Дуянинг пайдо бўлиши ўзининг одатдаги таъсирини кўрсатади. Йўловчи жаҳлдан тушади; отни кутишга кўниб, ўзига таом буюради. Ҳўл, сержун телпагини олиб, бўйинбоғини бўйнидан ёзиб тушириб, шинелини ечиб ташлагач, йўловчининг қора мўйловли, ёш, қадди-қомати келишган гусар¹ экани маълум бўлади. Гусар назоратчининг олдига ўтириб, қизи иккаласи билан хушчақчақ гаплашиб кетади. Овқат келтирилади. Шу орада отлар келиб қолади ва назоратчи: отларга ем бермасданоқ шу замон йўловчининг ки-

¹ Гусар — отлиқ аскарда хизмат қилувчи офицер.

биткасига¹ қўшилсин, деб буйруқ беради. Сўнг назоратчи қайтиб уйга кирган пайтда йигит ҳушидан кетиб, тахта устида ўзини билмасдан ётган бўлади; унинг тоби қочиб, боши қаттиқ оғрий бошлапти, жўнаб кетишнинг иложи бўлмапти... Нима қилиш керак!.. Назоратчи унга ўз қаравотини берибди ва эртага касалнинг ҳоли яхшиланмаса, С *** га одам юбориб, табиб келтирадиган бўлибди.

Эртасига гусарнинг аҳволи янада ёмонлашади. Унинг одами табиб ахтариб, отда шаҳарга жўнайди. Дуня рўмолчани сиркага ивитиб, гусарнинг бошини боғлаб қўяди ва унинг қаравоти олдида ишини тикиб ўтиради. Назоратчи уйдалигида гусар доим уҳ тортар ва ҳеч гапирмас экан, лекин шундай бўлса-да, икки пиёла кофе ичиб олади ва оҳ-воҳ деб туриб, ўзига овқат буюради. Дуня доим унинг ёнида бўлади. У ҳар дам сув сўрар ва Дуня ўзи тайёрлаган лимонаддан кружкада келтириб бериб тураркан. Касал эса лабларини ҳўллаб олар ва кружкани қайтариб бераётиб, ҳар гал, ўз миннатдорлигини билдирмоқчи бўлиб, ўзининг кучсиз қўллари билан Дунянинг қўлларини сиқар экан. Туш маҳалига яқин табиб етиб келибди. У касалнинг томирини ушлаб кўрибди ва у билан немисчалаб гаплашиб олиб, сўнг русчалаб: касалга тинч ётишдан бошқа ҳеч нарса керак эмас, икки-уч кундан кейин у йўлга чиқса бўлади, деб айтибди. Гусар табибга йигирма беш сўм берибди; овқат қилиб олишга таклиф этибди; табиб кўнибди; иккаласи ҳам иштаҳа билан овқат ейишибди, бир бутилка винони ичиб тугатишибди ва бир-бирларидан жуда рози бўлиб хайрлашибдилар.

Орадан яна бир кун ўтгач, гусар бутунлай соғайиб кетибди. У жуда хурсанд бўлиб, гоҳ Дуня билан, гоҳ назоратчи билан тўхтовсиз ҳазиллашар, ҳуштак чалар, ўтиб бораётган йўловчилар билан гаплашар, уларнинг йўл ҳужжатларини почта дафтарига кўчирар экан. Назоратчи уни шундай яхши кўриб қолибдики, учинчи кун эрталаб у ўзининг ёқимли меҳмонидан ажралаётганига ачинибди. Якшанба куни бўлиб, Дуня кундузги ибодатга бормоқчи бўлиб турган экан. Гусарнинг кибиткасини тайёрлаб келтирибдилар. У назоратчи билан хайрлашибди, назоратчиникида тургани ва овқатлари учун очиққўллик билан катта пул берибди; Дуня билан ҳам хайрлашибди ва уни черковгача элтиб қўймоқчи бўлибди. Бутхона қишлоқнинг нариги чеккасида экан. Дуня нима дейишини билмай, туриб қолибди. «...Нимадан қўрқасан, — дебди отаси унга, — жаноби ҳазратлари бўри эмаски, сени еб қўйсалар; араваларига тушиб черковгача бориб ол». Дуня аравада гусарнинг ёнига ўтирибди, хизматчи ирғиб ямшикнинг олдига ўтибди. Ямшик ҳуштак чалибди ва отлар чошиб кетибди.

Вечора назоратчи қандай қилиб ўзининг Дуњясига гусар билан бирга боришга рухсат берганини, қандай бўлиб кўрларча

¹ Кибитка — ўша замонда одам ташийдиган бир хил арава.

иш қилганини ва шунда ақли-хуши қаерда эканини тушуна олмасди. Кейин орадан ярим соат ҳам ўтмай, юраги ғаш бўлиб, шунчалик безовта бўла бошлабди ва чидолмай, ўзи кундузги ибодатга жўнабди. У бутхонага яқинлашганда халқ аллақачон тарқалиб кетганини кўрибди, аммо на черков бифида, на унинг эшиги олдида Дуняси бор эди. У шошилиб бутхонага кирибди: поп меҳробдан чиқиб келаётган, дьячок шамларни ўчираётган, иккита кампир ҳали ҳам бурчакда ибодат қилаётган бўлиб, аммо Дуня черковда йўқ экан. Бечора ота дьячокдан: «Қизим ибодатда бўлдимиз?» — деб зўрға нафасини ростлаб сўрабди. Дьячок, ибодатда қизинг бўлмади, деб жавоб қилибди. Назоратчи уйига тинкаси қуриб, қайтиб келибди... Унда биргина умид қолибди: бундан кейинги бекатда Дунянинг доя онахони турар экан, эҳтимол Дуня ёшлик, энгилтаклик қилиб ўша бекатгача аравада сайр қилиб бормоқчи бўлгандир. У Дуня кетган аравага қўшилган отларнинг қайтишини азобли бир ҳаяжон билан кутибди. Ямшик ҳадеганда қайтавермабди. Ниҳоят, у, кечаси ёлғиз ўзи маст-аласт ҳолда: «Дуня гусар билан бирга жўнаб кетди», — деган ўлимдек даҳшатли хабарни олиб келибди.

Чол ўз бахтсизлигига чидай олмабди; у шу заҳотиёқ кеча ёш алдамчи ётган каравотга чўзилибди. Назоратчи энди ҳамма воқеаларни ўйлаб, унинг ёлғондан касал бўлиб қолганини пайқабди. Бечорани қаттиқ иситма тутибди; уни С *** га олиб борибдилар ва ўрнига вақтинча бошқа бир кишини тайинлабдилар. Уни гусар олдига келган табибнинг худди ўзи боқибди. У назоратчига йўловчининг тамом соғ бўлганини, ўша вақтдаёқ у йигитнинг ёмон ниятини пайқаганини, аммо қамчисидан қўриқиб индамаганини айтибди. Немис рост гапирганми, ёки фақат ўзининг зийраклиги билан мақтанмоқчи бўлганми, аммо унинг бу сўзлари бечора касални сира ҳам овунтиролмабди. Назоратчи касали сал тузалиши биланоқ С *** шахрининг почтмейстеридан¹ отпускаи сўрабди ва ўз нияти ҳақида ҳеч кимга ҳеч нарса демасдан пиёда қизини ахтариб кетибди. Йўлланмадан у ротмистр² Минскийнинг Смоленскдан Петербургда кетганини билиб олибди. Уни олиб кетган ямшикнинг сўзига қараганда, Дуня ўзи хоҳлаб кетган бўлса керак: лекин шундай бўлса ҳам бутун йўл бўйи йиғлаб борган. «Адашиб кетган қўзичоққинамни бир худо ёрлақаб уйимга олиб келсам кошки», — деб ўйлабди назоратчи. Шу фикр билан у Петербургда етиб келибди: Измайловский полкидаги истеъфога чиққан унтер-офицерникида тўхтабди (назоратчи билан у бир вақтлар армияда бирга хизмат қилган экан) ва қизини ахтара бошлабди. Кўп ўтмай, у ротмистр Минскийнинг Петербургдаги Демутов трактирида туришини билиб олибди. Назоратчи унинг олдига бормоқчи бўлибди.

Назоратчи жуда эрта туриб гусарникига келибди ва жаноби олийларига, бир кекса солдат сиз билан кўришмоқчи, деб бил-

¹ Почтмейстер — почталар бошлиғи.

² Ротмистр — отлиқ қўшинда эскадрон бошлиғи.

диришларини сўрабди. Ҳарбий малай, шонга қоқилган этикни ёглаб туриб: барин ухлаптилар, соат ўн бир бўлмасдан туриб, ҳеч кимни қабул этмайдилар, дебди. Назоратчи кетиб, тайинланган вақтда қайтиб келибди. Халат билан қизил скуфье¹ кийган Минский унинг олдига чиқибди. «Хўш, огайни, нима иш билан келдинг?»— деб сўрабди ундан. Чолнинг юраги ўйнаб, кўзларига ёш келибди ва қалтироқ овоз билан фақат: «Жаноби олийлари... бир илоҳий шафқат кўрсатинг»,— дея олибди, холос. Минский ялт этиб унга қараб, жаҳли чиқибди ва уни кўлидан ушлаб кабинетига олиб кирибди-да, эшикни ичидан беркитибди. «Жаноби олийлари!— деб давом этибди чол.— Ўтган ишга саволот; ҳеч бўлмаса менга бечора Дуняни қайтариб беринг. У билан хўп ўйнаб-кулиб олдингиз-ку, энди уни бехуда нобуд қилманг». «Бўлар иш бўлди,— дебди жуда гангиб қолган йигит,— сеинг олдингга гуноҳқорман ва сендан афв сўраш имкониятига эга бўлганимга хурсандман; лекин мени Дунядан ажралади деб ўйлама: у бахтли бўлади, сенга виждонан айтаман. Сен уни нима қиласан? У мени яхши кўради; у ўзининг аввалги ҳаётини унутиб юборган. На сен, на у — ҳеч бирингиз, бу ўтган ишларни унутмаяжаксиз». Кейин у назоратчининг енгига нимадир қистирибди-да, эшикни очибди ва назоратчи ўзининг қандай қилиб кўчага чиқиб қолганини ўзи ҳам сезмабди.

У узоқ серрайиб турибди, охири, енгининг қайтармасида бир ўрам қоғозни кўрибди; уни суғуриб чиқарибди ва ёйиб қараса: гижимланган бир неча беш сўмлик билан ўн сўмлик экан. Унинг кўзлари яна ёшга, ғазаб ёшларига тўлибди! Чол пулларни қаттиқ гижимлабди-да, ерга ташлабди, товонлари билан эзибди, сўнг ўзи келган йўлига қараб жўнабди... Бир неча қадам нари кетгандан кейин, тўхтаб, ўйланиброқ қолибди... ва орқасига қайтибди... Аммо пуллар энди йўқ экан. Яхши кийинган ва уни кўриб турган бир йигит извошчининг олдига югуриб бориб, извошга шошилиб ўтирибди-да: «Ҳайда!»— деб қичқирибди. Назоратчи унинг орқасидан қувмабди ҳам. У ўз уйига, бекатга қайтишга қарор берибди, аммо аввал бир марта бўлса ҳам бечора Дунясини кўриб қолмоқчи бўлибди. Шу ниятда у, икки кунча ўтгандан кейин, яна Минскийникига қайтиб келибди; аммо ҳарбий малай, барин ҳеч кимни қабул этмайдилар, деб дағал жавоб қилибди ва кўкраги билан уни уйдан итариб чиқариб, эшикни гурсиллатиб ёпиб олибди. Назоратчи туриб-туриб, қайтиб кетибди.

Худди шу куни кечқурун у, Все Скробяшие черковида ибодат қилиб бўлиб, Литейная кўчасидан борар экан, бирдан унинг олдидан жуда башанг бир дрожки² ғизиллаб ўтиб кетибди ва

¹ Скуфье ва халат — уй ичида кийиладиган кийим.

² Дрожки — фонусли арава.

назоратчи Минскийни таниб қолибди. Дрожки уч қаватли уйнинг эшиклари олдига бориб тўхтабди ва гусар зинапоядаг югуриб ичкари кириб кетибди. Назоратчининг хаёлига лип этиб жуда маъқул бир фикр келибди. У орқасига қайтибди-да, кучер билан тенглашиб олгандан кейин: «Огайни, бу кимнинг оти, Минскийники эмасми?»— деб сўрабди. «Худди шундай,— деб жавоб берибди кучер,— нима ишинг бор эди?» «Нима ишимми: сенинг хўжайининг ўзининг Дуњясига бир хатни олиб бориб беришимни буюрган эди, мен бўлсам Дуњя турган жойни эсимдан чиқариб қўйибман». «Мана шу ерда, иккинчи қаватда туришади. Сен, огайни, хатни келтиришга кечикиб қолибсан; ҳозир хўжайиннинг ўзи унинг олдида ўтирипти». «Ҳеч боқиси йўқ,— деб сўз қайтарибди назоратчи, юраги алланимадан дир жуда безовта бўлиб,— кўрсатиб қўйганинг учун раҳмат, мен ўз ишимни бажараман». У шу сўзларни айтиб, зинапоядан кўтарила бошлабди.

Эшиклар қулф экан; у қўнғироқни бурайди, бир неча даққани жуда оғир кутувда ўтказади. Калит дағал овоз чиқаради. Эшикни очадилар. «Авдотья Самсоновна шу ерда турадиларми?»— деб сўрайди у. «Шу ерда,— деб жавоб беради ёш хизматкор хотин,— нима ишингиз бор эди унда?» Назоратчи жавоб қайтармай, тўғри залга кириб бораверибди. «Мумкин эмас, mumкин эмас!— деб қичқирибди хизматчи.— Авдотья Самсоновнанинг олдида меҳмонлари бор». Аммо назоратчи қулоқ солмай, ичкари қараб кириб кетаверибди. Аввалги икки бўлма қоронғи бўлиб, учинчисида эса чироқ ёқилган экан. У очиқ эшик олдига бориб тўхтабди. Яхши жиҳозланган бу бўлмада Минский ўйчан ўтираркан. Моладаги барча безаклар билан безанган Дуњя, худди ўз инглиз эгарига миниб олган чавандоздек, гусар ўтирган ўриндиқнинг ён суянчиғига ўтириб олганмиш. У Минскийга эркалик билан боқиб, унинг жингалак сочларини ўзининг ялтироқ бармоқларига ўрамоқда экан. Бечора назоратчи! Ҳеч қачон қизи унга бу қадар гўзал кўринмаган эди; у қизига беихтиёр тикилиб қолибди. «Ким у?»— деб сўрабди қизи бошини кўтармасдан. У ҳануз чурқ этмай тураверибди. Жавоб олмаган Дуњя бошини кўтарди-ю: «Оҳ!»— деб гиламга йиқилибди. Чўчиб кетган Минский дарров энгашиб, Дуњяни кўтармоқчи бўлибди ва бирдан эшик олдида турган қари назоратчига кўзи тушибди. У Дуњяни жойида қолдирибди-да, ғазабдан қалтироқ босган ҳолда, унинг олдига келибди. «Сенга нима керак?— дебди у тишларини гижирлатиб.— Нега сен қаерга борсам орқамдан қароқчига ўхшаб биқиниб юрасан? Ёки мени сўймоқчимисан? Йўқол!»— дебди-да, кучли қўллари билан чолни бўғизидан бўғиб, зинапояга итариб юборибди.

Чол уйига қайтибди. Дўсти унга шикоят қилишни маслаҳат кўрибди; лекин назоратчи ўйлаб-ўйлаб, қўл силтабди-да, нима бўлса шу бўлар, деб қўйиб беришга қарор қилибди. Икки кун-

дан кейин у Петербургдан ўз бекатига қайтиб кетибди ва келиб ўз вазифасига киришибди.

«Мана энди уч йилдан бери Дунясиз кун кўряпман,— деб сўзига якун ясади назоратчи,— Дунянинг доми дараги йўқ. Уликми, тирикми — худо билади. Бундай ҳодисалар кўп бўлади. Бу ўткинчи саёқлар фақат менинг қизимнигина эмас, балки қанчадан-қанча бошқа қизларни ҳам йўлдан оздирган ва оздиради ҳам, сўнг бир оз тутиб туришади-да, ташлаб юборишади. Бугун атласу барқутларга кўмилиб юриб, эртасига қарасанг — майхона ялангоёқлари билан бирга кўча супурадиган ёш тен-таклар Петербургда оз эмас. Баъзан, Дуня ҳам эҳтимол шулар ичида хароб бўлиб юргандир, деган фикр хаёлингга келганда, унинг ўлимини тилашдек гуноҳдан ҳам тоймайсан киши...»

Менинг эски назоратчи дўстимнинг ҳикояси ана шу бўлди. У ҳикоя қилар экан, бир неча марта йиғлаб, худди Дмитриевнинг¹ гўзал балладасидаги тиришқоқ Терентьичдек, этаги билан кўз ёшларини келиштириб артиб ҳам турди. Бу кўз ёшларининг қуйилишига пунш ҳам қисман сабаб бўлди, чунки у ўз қиссасининг давомида беш стакан пунш отиб олган эди; аммо шундай бўлса ҳам, унинг бу кўз ёшлари менинг қалбимга қаттиқ таъсир этди. Мен у билан ажралишиб кетганимдан кейин ҳам анча маҳалгача кекса назоратчини унутолмай, бечора Дуняни ўйлаб юрдим.

Мен яқиндагина яна шу *** деган жойдан ўтиб кетаётиб, дўстим эсимга тушди; суриштириб билдимки, у бошлиқ бўлган бекат йўқ қилинипти. «Кекса назоратчи тирикми?» — деган саволимга ҳеч ким аниқроқ жавоб беролмади. Мен таниш жойларга бориб келишга қарор бердим, кирага отлар олдим ва Н. қишлоғига жўнадим.

Куз чоги эди. Осмонни кулранг булутлар босганди; ҳосили йиғиб олинган яйдоқ далалар томондан келаётган совуқ шамол ўз йўлидаги дарахтларнинг қизил ва сариқ баргларини супуриб кетмоқда эди. Мен кун ботай деганда қишлоққа етиб, почтахона олдида тўхтадим. Даҳлизга (худди шу даҳлизда мени бир вақтлар бечора Дуня ўпган эди) семиз бир хотин чиқди ва у менинг берган саволларимга кекса назоратчи бундан бир йилча аввал ўлди, унинг уйига пивочи кўчиб кибди, мен ўша пивочининг хотини бўламан, деган мазмунда жавоб берди. Мен бу ерга келганимга ва етти сўмни бекор сарф этганимга ачиндим. «Нима бўлиб ўлди?» — деб сўрадим пивочининг хотинидан. «Ичкиликдан ўлди, тақсир», — деди у. «Уни қаерга дафн этдилар?» «Қишлоқ дарвозасининг нариги ёғига, марҳума хотинининг ёнига». «Мени унинг қабри олдига обориб қўёлмайсизми?» «Нега обориб қўёлмайлик. Ҳой, Ванька! Мушук ўйнашни бас қил энди! Баринни қабристонга олиб бориб, назоратчининг қабрини кўрсатиб қўй».

¹ *Дмитриев* (1760—1837)— Пушкин замонасидаги шоир.

Хотиннинг шу сўзларидан кейин жулдур кийимли, сариқ ва ғилай бир бола олдимга югуриб чиқди ва мени қишлоқ дарвозасидан нарига олиб кетди.

— Марҳум бекат назоратчисини сен танирмидинг?— деб сўрадим мен ундан йўлда.

— Нега танимай! У менга тол чивиқдан ҳуштак қилишни ўргатиб қўйган. Худо раҳмат қилгур, майхонадан келаётганида биз орқасидан: «Бува, бува!.. Ёнғоқ!»— деб югурардик. У бўлса ҳаммамизга ёнғоқ берарди. Доим биз билан бирга эди.

— Йўловчилар уни эшлашадими?

— Сафәрчилар эндиликда озайиб қолган, гоҳида маслаҳатчи ўтиб қолади, унинг ҳам ўлганлар билан иши йўқ. Шу ёзда бир бариня¹ ўтиб қолувди, назоратчи чолни ўша хотин суриштирди, ундан кейин, унинг гўрига борди.

— Қандай бариня экан?— деб сўрадим мен ундан қизиқиб.

— Жуда яхши бариня,— деб жавоб берди бола,— ўзи олти отлиқ каретада² келди, ёнида учта боласи, битта энагаси, эргаштириб олган ситга итлари ҳам бор эди. У назоратчи чолнинг ўлганини эшитиши билан йиғлаб юборди ва болаларига: «Қимирламай ўтиринглар, мен гўристонга бориб келаман»,— деди. Мен уни олиб бориб қўймоқчи бўлдим. Бариня: «Йўлни ўзим ҳам биламан»,— деб айтди. Ундан кейин, менга бир мири кумуш танга берди, шунақа яхши бариня экан у!..

Биз қабристонга — ҳар томони очиқ, ёғоч бутлар билан тўлган, бирорта ҳам дарахти йўқ яйдоқ жойга келдик. Кишининг кўнглига бунчалик ғашлик соладиган гўристонни мен умримда ҳеч қачон кўрмаган эдим.

— Мана назоратчи чолнинг гўри,— деди менга бола, ўртасига қора бут санчиб қўйилган бир уюм қум устига чиқиб. Бутга мисдан қилинган образ³ қоқилган эди.

— Бариня ҳам шу ерга келганмиди?— деб сўрадим мен боладан.

— Келган эди,— деб жавоб қайтарди Ванька,— мен уни узоқдан томоша қилиб турдим. У шу ерга ётди-да, анчагача турмади, ундан кейин, бариня қишлоққа борди, попни чақирди, унга пул берди, кейин жўнаб кетди, менга бўлса бир мирилик танга берди, шунақа яхши бариня экан у.

Мен ҳам болага бир мири танга бердим ва ўзим, бу ерга келганимга ҳам, бекорга етти сўм сарф этганимга ҳам ачинмадим.

¹ Бариня — бой хотин.

² Карета — ҳар тарафи ўралган, извошга ўхшаш арава.

³ Образ — бутга қоқилган Исо қиёфаси.

ҚИШЛОҚИ ОЙИМҚИЗ

Ҳар қандай кийимда ҳам Душенька, яхшисан сен.

Богданович¹

Узоқ губерналаримизнинг бирида Иван Петрович Берестов-
яниг мулки бор эди. У йигитлик чоғида гвардияда хизмат қил-
ган, 1797 йилнинг бошида истеъфога чиқиб, ўз қишлоғига қайт-
ган ва ўшандан бери у ердан чиқмаган эди. У фақир бир дворян
қизига уйланган бўлиб, овда юрган вақтида хотини туғиб ўлган
эди. Хўжалик ишлари билан машғул бўлиш унга тезда тасалли
берди. У ўз режаси билан уй солдирди, ўз ерида мовут фабрика-
си қурди, даромадни уч баравар оширди ва ўзини шу атрофдаги
энг ақлли киши деб ҳисоблай бошлади. Йтларини эргаштириб,
ўз оилалари билан меҳмон бўлиб келадиган қўшнилари ҳам бун-
га эътироз билдирмас эдилар. Иш кунларида у чий бахмал кам-
зул, байрамларда эса, уйда тўқилган мовут сюртук кийиб юра-
ди; харажатларини дафтарга ўзи ёзиб қўяр ва «Сенатские ве-
домости»дан² бўлак ҳеч нарсани ўқимас эди. Гарчи уни димоғ-
дор одам ҳисобласалар ҳам, умуман яхши кўрардилар. Ёлғиз
энг яқин қўшниси Григорий Иванович Муромскийгина у билан
чиқиша олмасди. Бу киши асл рус барини бўлиб, мулкнинг кўп
қисмини Москвада совуриб битирган ва бунинг устига ўша вақт-
ларда хотини ўлиб, сўнг ўзининг сўнгги мулкига — қишлоғига
келган. Аммо бу ерда машаботзлигини янги шаклда давом эт-
тира бошлаган эди. Шу тахлит у инглизча боғ барпо қилди ва
қолган бутун даромадларини деярли шунга сарф этди. Унинг
отбоқарлари инглиз чавандозлари каби кийинтирилган эди. Қи-
зининг ҳам инглиз мураббияси бор эди. Ерларини инглиз усули-
да эктирарди.

Аммо, ўзга йўсинда рус дони етишмайди³.

Бинобарин, харажатининг анча озайишига қарамасдан, Гри-
горий Ивановичнинг даромади кўпаймас эди; у қишлоқда ҳам
янгидан-янги қарзларга ботиб борарди; булар устига яна у ақл-
ли киши ҳисобланарди. Чунки у ўз вилоятидаги помешчиклар
орасида биринчи бўлиб мулкни Опекун маҳкамаси⁴ га гаровга

¹ Е. Ф. Богданович (1743—1803)— шоир; ўз вақтида машҳур бўлган «Душенька» номли ҳажвий дoston муаллифи. Эпиграф ўша дostonдан олинган.

² «Сенатские ведомости» — ҳукумат фармонларини нашр қиладиган ҳафталик жадвал.

³ Пушкин замондоши, драматург А. А. Шаховский (1777 — 1846) сатира-
сидан бир оз ўзгартирган сатр.

⁴ Опекун маҳкамаси — тарбия уйлари ва уларнинг қарз ишларини ҳам-
да гаровга қўйилган мулк ва крепостной деҳқонларнинг қарзларини бошқар-
адиган идора.

қўйишни ўйлаб топган киши эди. Ҳотан у вақтда бундай иш ҳаддан ташқари мураккаб бўлиб, катта жасорат талаб қиларди. Уни ёмонлаб юрадиган кишилар орасида энг кўп ғийбат қилади-гани Берестов эди. Янгиликларни ёмон кўриш унинг феъли а-воридаги айрим бир хусусият эди. У қўшнисининг англизпараст-лиги тўғрисида бепарво гапиролмас ва ҳар онда уни танқид қи-либ турарди. У меҳмонларига ўз мулкини кўрсатиб юрар экан, хўжаликни бошқаришдаги фармойишларини мақтаб айтилган сўзларга жавобан муғамбирлик билан жилмайиб: «Шундай! Менинг ишларим қўшнимиз Григорий Ивановичникига ҳечам ўкшамайди. Чунки биз англизчасига хонавайрон бўлолмаймиз! Бизга русчасига тўқ бўлсак ҳам бас!»— деб қўярди. Бу ва шунга ўкшаган ҳазиллар қўшинларнинг саёйи ҳаракатлари соясида, қўшимча изоҳотлар билан Григорий Ивановичнинг ахборотига ҳам етказилиб туриларди. Инглизпараст Григорий Иванович бўлса, бизнинг журналистлар каби танқидга чидай олмас эди. У қаттиқ аччиғланар ва ўзининг туҳматчи қўшнисини айиқ ва қишлоқи деб атарди.

Берестовнинг ўгли қишлоққа келгунга қадар бу икки мул-дорнинг муносабатлари ана шундай эди. У *** университетида таҳсил кўрган бўлиб, ҳарбий хизматга кириш ниятида эди, ле-кин отаси бунга розилик бермасди. Ғайри ҳарбий хизматга эса у ўзини бутунлай қобилиятсиз сезарди. Бу масалада ота-бола ҳеч бир фикрга келиша олмасдилар. Аммо Алексей ҳозирча ба-рин бўлиб юраверди ва ҳар эҳтимолга қарши мўйлов ҳам қўйиб олди.

Алексей ҳақиқатан ҳам азамат йигит эди. Чиндан ҳам унинг келишган қадди-қомати ҳарбий мундир киймаса ва у от устида ўзига оро бериб юриш ўрнига ёшлигини маҳкама қоғозлари ус-тида эгилиб-букилиб ўтказса, ярашмас эди. Қўшнилари унинг овда йўлни суриштирмай ҳар вақт биринчи бўлиб чопишини кў-риб, ҳеч қачон у дурустроқ амалдор бўла олмайди, деярдилар. Қизлар эса унга бетиним кўз югуртиришар, баъзилари ҳатто суқланиб қарардилар; аммо Алексей улар билан кам машғул бўларди, қизлар эса, унинг бепарволигидан, бирон қизга ошиқ бўлса керак, деб ўйлашар эди. Ҳақиқатан ҳам унинг хатларидан бирининг адреси нусхаси қўлдан-қўлга ўтиб юрар ва бу хатда шундай сўзлар битилган эди: *«Москвада, Алексеев монастыри-нинг қаршисида, мискар Савельев уйида яшовчи Акулина Пет-ровна Курочкинага тегсин. Сиздан эса бу хатни А. Н. Р. га тош-иришингизни ўтиниб сўрайман».*

Қишлоқда яшаб кўрмаган китобхонларим уезд қизларининг нақадар чиroyли эканликларини тасаввур этолмайдилар! Соф ҳавода, ўзларининг олма дарахтлари сояларида етишган бу қиз-лар, киборлар жамиятини ва ҳаётни китоблардан биладилар. Танқолик, эркинлик ва мутолаа бизнинг паришонхотир гўзал-ларга ҳали маълум бўлмаган эҳтирос ва туйғуларни уларда эрта уйғотади. Бу қизлар учун қўнғироқ товушининг ўзи бир саргу-

зашт, яқин бир шаҳарга бориб келиш эса ҳаётларида катта бир давр ҳисобланади, меҳмонга бориш ҳам уларда узоқ вақт ва баъзан ҳатто умрбод хотира қолдиради. Табиийки, уларнинг баъзи бир ажойиб қилиқлари устидан ҳар ким ҳам бемалол кула олади, аммо бу юзаки қарайдиган одамнинг мазаҳлари уларнинг муҳим фазилатларини ерга уролмайди, улардан муҳимлари: шу феъл-атвор хусусияти, ўзига хослиги (individualité) бўлмаса, Жань-Поль¹ фикрича, инсоний фазилат ҳам бўлмайди. Пойтахтлардаги хотинлар балки яхшироқ таҳсил оларлар, лекин киборлар жамияти одатлари уларнинг феъл-атворини тезда сийқалаштириб, кўнгилларини ҳам бош кийимлар каби бир хил қилиб қўяди. Аммо бизнинг бу сўзларимиз уларни бутунлай қоралаб ёки ғийбат тарзида айтилаётгани йўқ, лекин шунга қарамай, қадимги бир тадқиқотчи олимнинг ёзганидай: *Nota nostra manet*² дир.

Бизнинг бу оймқизларимиз орасида Алексей қандай таъсир қолдирганини тасаввур этиш осон. Алексей биринчи марта қизларга ғамгин, умидсиз бир ҳолда кўриниш берди ва биринчи бўлиб ўзининг барбод бўлган севинчлари ва хазон бўлган ёшлиги тўғрисида сўз очди; бундан ташқари у бош суяги сурати солинган бир қора узук тақиб юрарди. Буларнинг ҳаммаси ўша вилоятда жуда катта янгилик ҳисобланар эди. Оймқизлар унинг тўғрисида сўз борганда ўзларини йўқотиб қўярдилар.

Аммо бу гаплар ҳаммадан кўпроқ менинг инглизпарастимнинг қизи Лиза (ёки Бетсини, чунки Григорий Иванович қизини шундай деб атар эди)ни қизиқтирарди. Оталар бир-бирлариникига бориш-келиш қилмасдилар. Ҳамма қўшни қизларнинг ўша йигит тўғрисида гапиришларига қарамай, Лиза Алексейни ҳали кўрмаганди. Қиз ўн етти ёшга кирган эди. Унинг қора кўзлари қорачадан келган ва жуда ёқимли юзига монанд бўлиб, чарақлаб турарди. У отасининг ёлғиз қизи бўлиб, шунинг учун ҳам эрка эди. Унинг ўйноқчилиги ва ҳар он қилиб турадиган шўхликлари отасини жуда қувонтиргани ҳолда, аксинча, юзига упа-элик суриб, қошларига сурма қўйиб юрадиган ва йилда икки марта «Памель»³ни ўқиб тушириши учун икки минг сўм пул олиб, бу ёввойи *Русияда* зерикиб ўлар ҳолатга келган қирқ яшар такабур мураббия Жаксон хонимни ғазаблантирар эди.

Лизага Настя хизмат қилиб юрарди; аммо у Лизадан катта бўлса ҳам, ўз бекасидек енгилтабиат эди. Лиза уни жуда яхши кўрар, бутун сирларини унга айтар ва у билан бирга ўзининг ҳар хил қилиқларини ўйлаб чиқарарди; хуллас, Прилучина қишлоғида Настя француз фожиаларида бўладиган сирдош дугоналардан кўра ҳам аҳамиятлироқ бир сиймо эди.

¹ Жан-Поль (1763—1825)— немис ёзувчиси Иоган Пауль Рихтернинг таҳаллуси.

² Бизнинг қайд этганимиз ўз кучида қоладир.

³ «Памель» — инглиз ёзувчиси Ричардсоннинг (1689—1761) романи.

— Бугун меҳмондорчиликка боришга рухсат этинг,— деди бир куни Настя, бекасини кийинтирар экан.

— Майли, бироқ айт, қаерга?

— Тугиловога, Берестовларникига. Бугун ошпаз хотиннинг туғилган куни экан, кеча у бизни зиёфатга чақириб кетган эди.

— Буни қара-я!— деди Лиза.— Хўжайинлари жанжаллашиб юрадилар-ку, хизматкорлари бир-бирларини меҳмон қилишадилар-а!

— Бизнинг хўжайинлар билан нима ишимиз бор!— деб эътироз билдирди Настя.— Бунинг устига мен отангизнинг эмас, сизнинг хизматкорингизман. Ахир, сиз ҳали ёш Берестов билан уришганингизча йўқ-ку; энди, қариларимизга келсак, уришса уришаверсин, ўзларига шу хуш ёқса, бизга нима.

— Бўлмаса, Алексей Берестовни кўришга ҳаракат қил, Настя, у қанақа ва қандай одам эканини менга яхшилаб айтиб берасан.

Настя ваъда берди. Лиза кун бўйи сабрсизлик билан унинг қайтишини кутди. Настя қечқурун қайтиб келиб:

— Лизавета Григорьевна, мен ёш Берестовни кўриб келдим, кўргандаям тоза кўриб олдим, куни бўйи бирга бўлдик,— деди.

— Қандай қилиб? Айт, бирма-бир айтиб бер.

— Рухсат этинг: биз йўлга тушдик, мен, Анисья Егоровна, Ненила, Дунька...

— Яхши, биламан. Хўш, шундан кейин?

— Шошманг, ҳаммасини бирма-бир айтаман. Биз худди овқат устига етиб бордик. Уй одам билан лиқ тўла эди. Колбинскийликлар, захарьевскийликлар, гумашта хотин ўз қизлари билан, хлупинскийликлар...

— Хўш! Берестов-чи?

— Тўхтанг, ахир. Биз шундай қилиб дастурхон ёнига ўтирдик, гумашта хотин биринчи ўринда, мен унинг ёнида... қизлари бўлса шундай димоғ-фироғ қилиб ўтиришдики, афтлари қурсин, менга нима-а?..

— Оҳ, Настя, шу қадар ипидан нинасигача гапирасанки, одам зерикиб кетади...

— Қандай сабрсиз одамсиз-а!.. Хайр, биз зиёфатдан турдик.. уч соатча ўтириб қолгандик, овқат ҳам соз бўлди: қаймоққа буланган ранг-баранг ширин сомсалар... Шундай қилиб, биз дастурхондан туриб, горелка ўйнагани боққа чиқдик. Бойвачча йигит ҳам шу ерга келиб қолди.

— Хўш, қани? Ростдан ҳам у яхши эканми?

— Жуда ажойиб экан. Тенги йўқ дейиш мумкин. Қомати келишган, новча, ёноқлари қизил...

— Ростданми? Мен бўлсам уни рангпар деб юргандим. Яна қанақа? У сенга қандай кўринди, ғамгинми, ўйчанми?

— Бе-е, қанақасига унақа бўлсин? Мунақанги ўтакетган шўх йигитни мен умримда ҳеч кўрмаган эдим. У биз билан горелка ўйнамоқчи бўлди-ю!

— Биз билан горелка ўйнамоқчи бўлди, дедингми?! Бўлмаган гап!

— Жуда бўладиган гап-да. Тагин унинг ўйлаб топганини қаранг. Қайсимизни тутса, ўпади-я!

— Ихтиёр сенда, Настя, аммо сен ёлгон гапиряпсан?

— Ихтиёр сизда, ёлгон гапиряётганим йўқ. Мен ўзимни ундан зўрга қутқардим. Кун бўйи бизга илашиб юрди.

— Қандай қилиб шундай қилади? Ахир уни бировга хуштор ва ҳеч кимга қарамайди, дейишади-ку?

— Билмадим, менга бўлса жуда қаттиқ тикилди. Таняга ҳам, гумашта хотиннинг қизига ҳам, колбинскийлик Пашага ҳам, тўғриси, гуноҳ бўлса ҳам айти, ҳеч қайсимизни ранжитмади, шунақа шўх йигит экан!

— Қизиқ! Хўш, уйда унинг тўғрисида нима гап бўлди?

— Баринни шундай яхши, оққўнгил, хушчақчақ йигит дейишади. Фақат бир айби: қизларнинг кетидан югуришни яхши кўрармиш. Менимча, бу айтарли айб эмас: вақти билан қуюлиб қолади.

— Мен уни шундай бир кўргим келадики!— деди Лиза уҳ тортиб.

— Нимаси қийин? Тугилово биздан унча узоқ эмас, ҳаммаси бўлиб уч чақирим, ўша томонга сайр қилиб боринг ё отга миниб кетинг, сиз, албатта, унга дуч келасиз, чунки у ҳар кун эрталаб милтиқ билан овга чиқар экан.

— Йўғ-э. Яхшимас. У бу қиз менинг орқамга тушган экан, деб ўйлаши мумкин. Бунинг устига, оталаримиз орасида можаро бор, шундай қилиб, ҳар ҳолда у билан танишувим мумкин бўлмас... Оҳ, Настя! Биласанми нима, мен оддий қишлоқи қиз бўлиб кийинаман!

— Ростданам, кенг кўйлак, сарафан кийиб олинг-да қўрқмасдан Тугиловога тўғри жўнанг; кафил бўламанки, Берестов сизни кўздан қочирмас.

— У ерликлар лаҳжасида бўлса гаплашишни яхши биламан. Оҳ, Настя, севикли Настя! Қандай яхши фикр!

Лиза ўзининг бу ҳазиломуз ниятини шаксиз ўрнига етказишга қасд қилиб, ўринга ётди.

Эртасиёқ у ўз режасини бажаришга киришди: қалин мато, кўк чит билан мис тугмалар сотиб олишга одам юборди, Настянинг ёрдамида ўзига кўйлак билан сарафан бичди, бутун хизматкор қизларни тикишга ўтқазди, кечқурун ҳаммаси тайёр бўлди. Лиза кийиниб, ойнага ўзини солиб кўрди ва шу чоққача бунчалик жозибадор бўлмаганини эътироф этди. У ўз ролини такрорлар эди, кела туриб эгилиб бир неча бор таъзим қилар... деҳқон лаҳжасида сўзлар, энглари билан юзини беркитиб кулар ва Настянинг мақташларига сазовор бўларди. Фақат бир нарса уни қийнар эди: ҳовлида яланг оёқ юриб кўрмоқчи бўлган эди, латиф оёқларига ҳас-чўп ботди, қум ва майда тошлар чидаб бўлмас даражада оғритди. Настя бу ишда ҳам унга ёрдам қилди: у

Лизанинг оёгини ўлчаб олиб, даладаги Трофим чўпон томонига қараб чопди ва бир жуфт пўстлоқ кавуш буюрди. Лиза эртаси кун саҳарлаб уйғонди. Бутун уй ичидагилар ҳали ухлаб ётишарди. Настя дарвоза ёнига чиқиб чўпонни кутади. Най чалинади ва қишлоқ подаси бариннинг ҳовлиси ёнидан ўта бошлади. Трофим Настя олдидан ўта туриб, унга бир жуфт ола-була кичик пўстлоқ кавушини тутқзади ва ундан ярим сўм кавуш ҳақи олади. Лиза секингина пичирлаб, Жаксон хонимга тегишли топшириқларни бериб, орқа эшикка чиқади-да, полиздан чопиб ўтиб, дала томон жўнайди.

Шарқ томонда тонг шуъла соча бошлади ва олтин булутлар туркуми гўё сарой аҳли подшони кутаётгандек, қуёшни кутаётганга ўхшаб кўринади; тиниқ осмон, тонг салқини, шудринг, шабада ва қушларнинг сайрашлари Лизанинг юрагини болалик севинчи билан тўлдиради. У бирон танишнинг дуч келиб қолишидан қўрқиб, учгандай тез югурарди. Отасининг мулки чегарасидаги чакалакка яқинлашар экан, Лиза юришини секинлатди. Бу ерда у Алексейни кутмоқчи эди. Унинг юраги қаттиқ тепа бошлади, сабабини эса ўзи ҳам билмас эди; лекин шўх ёшларимизнинг қўрқиб-чўчиб туриши уларнинг энг яхши латофатидир. Лиза чакалакзор қоронғилигига кирди. Чакалакзор қизни бўғиқ ва тарқоқ шовиллаб қарши олади. Унинг севинчи пасаяди. У секин-секин ширин хаёлларга берила бошлади. У ўйларди... лекин ўн етти яшар оймқизнинг баҳор тонгида, соат олтиларда, чакалакда ёлғиз ўзи нима тўғрисида ўйлаётганини аниқ белгилаш мумкинми? Шундай қилиб, у ҳар икки томондан баланд ёгочлар кўланка ташлаган йўл бўйлаб, ўйга ботиб борарди, бирдан чиройли бир овчи ит унга қараб ҳуриб қолади. Лиза қўрқиб кетади ва бақириб юборади. Шу пайтда: *tout beau Sbogar ici!* деган товуш эшитилади ва навниҳол дарахтлар орқасидан овчи йнгиб кўринади. «Қўрқма, нозанин, — деди у Лизага, — итим қопмайди». Лиза бу вақт қўрқувдан ўзини анча тутиб олган бўлиб, дарҳол фурсатдан фойдаланишга ўтади. «Йўғ-э, барин, — деди у, қўрққансимон ва уялгансимон бўлиб, — қўрқаман, итинг тугуда қопағонга ўхшайди. Яна менга ўзини ташламасин». Алексей (уни китобхон таниб олгандир) ёш қишлоқи қиздан кўзини узмай қарарди. «Агар қўрқсанг, мен сени кузатиб қўяман, — деди у Лизага. — Ёнингда боришга унайсанми?» «Ким сенга халақит беради? — деб жавоб қилди Лиза. — Йўл элники, хоҳлаган томонга юриш мумкин». «Ўзинг қаердансан?» «Прилучинаданман, темирчи Василийнинг қизиман, қўзиқорин териб юрибман» (Лизанинг кўлида пўстлоқ сават ҳам бор эди). «Сен-чи, барин? Тугиловликмисан дейман?». «Худди шундай, — деб жавоб берди Алексей, — мен ёш бариннинг хизматкори бўламан». Алексей

¹ Тинчлан, Сбогар, бери кел... («Сбогар» — оқкўнги қароқчи; француз ёзувчиси Шарла Ноденнинг (1780—1844) «Жан Сбогар» романининг қаҳрамони).

ўзини қиз билан тенг қилиб кўрсатмоқчи эди. Аммо Лиза унга қараб, кулиб юборди. «Алдайсан,— деди у,— эси пастга ишинг тушгани йўқ, кўриб турибманки, ўзинг баринсан». «Нега сен бундай деб ўйлайсан?» «Ахир ҳаммаси кўриниб турипти-ку». «Нимадан?» «Баринни хизматкордан ажратиб бўлмайдимми? Кийиминг ҳам ундай эмас, гапинг ҳам бўлакча, итни ҳам биздақанги чақирмайсан». Лиза тобора Алексейга ёқиб борарди. У чиройли қишлоқ қизлари билан бетакаллуп муносабатда бўлишга одатланиб қолганидан Лизани қучоқламоқчи бўлди. Лекин Лиза сакраб ўзини четга олди ва бирдан шундай жиддий ва совуқ тусга кирдики, Алексей кулиб юборди. Аммо шундай бўлса ҳам, Лизанинг бу ҳаракати уни Алексейнинг ҳужумларидан сақлаб қолди. «Агар сиз келгусида дўст бўлишимизни истасангиз,— деди у жиддий бир тусда,— эсингизни еб қўймайинг». «Бу ҳикматли сўзларни сенга ким ўргатди ўзи?— деб сўради Алексей қаҳқаҳлаб.— Менинг танишим Настенька сизларнинг қишлоқларингиздаги бека қизинг хизматчиси, ўша ўргатиб қўймадимми? Қаранг-а, маърифат қандай йўллар билан тарқалар экан!» Лиза ўз ролидан четга чиқаётганини ҳис этиб, дарров ўзини тузатиб олди: «Бўлмаса, нима?— деди у.— Мени хўжайин ҳовлисида ҳеч қачон бўлмайди деб ўйлайсанми? Уйлама, ҳаммасини эшитганман, кўрганман, шундай қилиб,— деб давом этди у,— сен билан бекорчи гапга овора бўлиб, киши қўзиқорин теролмай қолади, сен уёққа кет, мен буёққа! Кечирим сўрайман...» Лиза узоқлашмоқчи бўлди. Алексей унинг қўлидан ушлаб қолди. «Жонгинам, отинг нима?» «Акулина,— деб жавоб берди Лиза бармоқларини Алексейнинг қўлидан тортиб олишга уриниб,— қўйвор-э, барин, уйимга кетишим кўрак.» «Дўстим Акулина. Мен, албатта, темирчи отанг Василийга меҳмон бўлиб бораман.» «Нима деяпсан?— деб эътироз билдирди дарров Лиза.— Тангри ҳақи, бора кўрма, агар менинг барин билан чакалакзорда ёлғиз сўзлашганимни уй ичим билса, бошим балога қолади; темирчи отам Василий ўлгунимча уради». «Мен ахир сен билан албатта, тагин кўришмоқчиман». «Мен бўлмаса тагин бир куни қўзиқорин тергани келарман бу ерга». «Қачон ахир?» «Хоҳласанг эртага». «Севиқлим Акулина, ўпиб олардим-у, бироқ ботина олмайман. Энди, демак, эртага шу вақтда келасан-а, бу ерга, шунақами?» «Ҳа, ҳа». «Сен мени алдамайсан-а?» «Алдамайман». «Онт ич». «Хўп, худо урсин, келаман».

Ешлар хайрлашдилар. Лиза чакалакзордан чиқди, даладан ўтиб олди, яшириниб боққа кирди ва шошилиб, Настя кутиб турган фермага чолиб келди. У ерда Лиза, тоқатсиз сирдошининг сўроқларига паришонхотирлик билан жавоблар бераркан, кийимларини алмаштирди ва меҳмонхонага чиқди. Дастурхон ёзилган, нонушта тайёр эди ва Жаксон хоним юзига уса суриб, бир қултум сув билан ютиб юборгудай бўлиб, устига юпқа қилиб мой суртилган нон кесмоқда эди. Отаси эрталаб сайр қилиб келгани учун уни мақтади: «Саҳар уйғонишдан фойдалироқ нарса

йўқ», — деб айтди. У бу ўринда яна, инглиз журналларидан ўқиб билгани — одамнинг узоқ умр кўриши ҳақидаги мисолларни сўзлаб кетди, шуни ҳам қўшиб қўйдик, юз йилдан ошиқ умр кўрган одамларнинг ҳаммаси ароқ ичмаган, қишу ёз бирдек саҳарда турар эканлар. Лиза унинг гапларини эшитмасди. У эрталабки учрашувнинг бутун тафсилотини: Акулинанинг овчи йигит билан бўлган сўзларини ўз кўнглида такрорлаб, виждони азоб чека бошлаганди. У эрталабки суҳбат одоб доирасидан чиққани йўқ, бу шўхликнинг оқибати ёмон бўлмайди, деб ўзини-ўзи беҳуда ишонтирмоқчи бўларди, виждони идрокдан баландроқ нола қиларди. Эртаги кунга берган ваъдаси уни ҳаммасидан ортиқ тинчсизлантирар эди: у сал бўлмаса ўзининг берган тантанали қасамёдидан кечиб юборайин ҳам деди. Аммо Алексей уни кутакута Василий темирчининг қизи ҳақиқий Акулинани — кепчикдай семиз, чўтир қизни қишлоқдан ахтариб топиши ва шу тарзда бунинг энгилтаклик билан қилган шўхлигини фаҳмлаб қолиши мумкин эди. Бу фикр Лизани кўрқитиб юборди ва у эртага яна Акулина тарзида чакалакзорга бормоқчи бўлиб қўйди.

Алексей жуда ҳурсанд ва таажжубда эди, кун бўйи у ўзининг янги таниш қизи ҳақида ўйлаб юрди; кечаси билан ҳам қорачадан келган бу гўзал қизнинг сиймоси унинг тушларига кириб, бутун фикри ёдини банд этиб чиқди. У кийиниб бўлган пайтда, тонг энди ғира-шира ота бошлаган эди. У, милтигини ўқлашга ҳам сабри чидамай, ўзининг вафодор ити Сбогар билан далага чиқди ва учрашувга ваъда этилган жойга қараб югурди. Ярим соат вақт унинг учун тоқат қилиб бўлмайдиган интизорликда ўтди; ниҳоят буталар орасидан кўк сарафан кўриниб қолди ва у севикли Акулина томон югурди.

Лиза унинг миннатдорлик билан қувонишларига кулимсираб қўйди; аммо Алексей, шу ондаёқ унинг юзида безовталиқ ва ташвиш изларини кўрди. Алексей бунинг сабабини билмоқчи бўлди. Лиза ўзининг бу қилиғи энгилтаклик эканини ва у шунга пушаймон бўлганини, фақат шу сафар берган ваъдаси устидан чиқишни истаганини ва бу учрашув уларнинг сўнгги марта учрашувлари эканини ҳамда бу учрашувлар уларни яхшиликка олиб келмаслигини эътироф этиб гапирди ва шунинг учун бу учрашувларга хотима беришни сўради. Табиийки бу сўзларнинг ҳаммаси деҳқон лаҳжасида айтилган эди; лекин бу содда қиз учун ғайритабиий кўринган фикр ва туйғулар Алексейни ҳайрон қолдирди. У Акулинани ўз ниятидан қайтариш учун гапга чечанлигини ишга солди; ўз истақларининг беғуборлигига Лизани ишонтирмоқчи бўлди; унинг пушаймон бўлишига асло йўл қўймаслигини, ҳар нарсада унга бўйсунганини айтди. Бирдан-бир қувончи бўлган учрашувдан уни маҳрум этмасликни: кунора бўлса ҳам, ҳафтада икки марта бўлса ҳам учрашиб туришни сўраб, ёлворди. Алексей эҳтирос билан сўзлар ва бу онда у худди ошиқнинг ўзгинаси бўлган эди. Лиза уни жим туриб тинглади ва ниҳоят: «Сен менга қишлоқдан ҳеч қачон мени аж-

тармасликка ва менинг тўғримда сўроқлаб юрмасликка, мен ўзим белгилагандан бошқа учрашув йўлини изламасликка сўз бер», — деди. Алексей худони ўртага қўйиб онт ичмоқчи бўлган эди, лекин қиз кулимсираб уни тўхтатди ва: «Менга онт ичининг керак эмас, ваъданнинг ўзи бас», — деди.

Шундан сўнг улар ўрмонда сайр қилиб, Лиза унга, бас, бўлди дегунча дўстларча суҳбатлашиб юрдилар. Улар хайрлашдилар, ёлғиз қолган Алексей, қишлоқи содда қизнинг икки учрашувдаёқ унинг устидан қандай ҳукмрон бўлиб олганини ўйлаб, тушунолмади. Акулина билан бўлган муносабати унинг учун ажойиб бир янгилик эди ва бу ғалати қишлоқи қизнинг буйруқлари унга оғир туюлса-да, у ўз сўзида турмасликни ҳатто эсига ҳам келтирмас эди. Қизиғи шундаки, Алексей кўрқинчли узук тақиб, сирли мактублар ёзиб, умидсизланиб юришига қарамай, оқкўнгил ва серғайрат, маъсумлик завқини ҳис қила оладиган соф юракли бир йигит эди.

Агар мен ёлғиз ўз истагимга қулоқ солганимда, албатта, бу ёшларнинг учрашувларини бутун тафсилоти билан тасвирлар эдим. Уларнинг борган сари ортиб борган ҳар икки томонлама майл ва ишончларини, машғулотлари ва сўзларини тўла ёзардим, лекин биламанки, китобхонларимнинг кўп қисми менинг завқимни маъқул кўрмаслар. Шунингдек, бу тафсилотимиз ҳам умуман чучмал кўринса керак, шунинг учун мен уларни ташлаб кетаман, фақат қисқача шунигина айтишаманки, икки ой ўтмасданоқ менинг Алексейим, севгидан ақли-хушини йўқотаёзди. Лиза ҳам, гарчи ундан кўра тинчроқ ва жимроқ бўлса-да, лекин барибир бепарво эмасди. Ҳар иккиси ҳозирги вазиятдан бахтиёр бўлиб, келажак ҳақида оз ўйлашар эди.

Севги паймонаси билан ўзаро мустаҳкам боғланганликлари тез-тез эсларига келиб турса ҳам, бу ҳақда бир-бирларига гапирмасдилар. Сабаби равшан эди: Алексей ўз Акулинасини қанчалик севиб қолган бўлмасин, у мудом ўзи билан фақир бир деҳқон қизи ўртасидаги оралиқнинг узоқлигини ҳаммавақт эсига олиб турарди, Лиза эса оталари бир-бирларини шу қадар ёмон кўришлари учун, ҳар икки томоннинг ярашиб кетишига кўзи етмасди. Бунинг устига, Лизанинг иззат-нафасини Тугилово помешчигини Прилучино темирчисининг қизи оёқлари остида ёлворган ҳолда кўрмоқ каби романлардагидай ғалати бир яширинча умид васвасага солганди. Лекин тўсатдан рўй берган муҳим бир воқеа уларнинг тотув муносабатларини ўзгартириб қўяёзди.

Эрталаб ҳаво очиқ ва совуқ бўлган кунларнинг бирида (бизнинг Русия кузлари кўпинча шундай бўлади), Иван Петрович Берестов отга миниб сайрга чиқди, ҳар аҳтимолга қарши, ўзи билан уч жуфт този ит, жиловдори, қўлларида тартарак тутган бир неча қарол болаларини бирга олди. Шу вақтнинг ўзида Григорий Иванович Муромский ҳам, очиқ ҳаво хуш ёқиб, ўзининг калта дум биясини эгарлашга буюрди ва инглизча оро берилган ерлари бўйлаб йўртиб кетди. Ўрмонга яқинлашаркан, ичи тулки

терисидан бўлган чакмон кийиб, от устида ғурур билан ўтирган қўшнисини кўрди, у болаларнинг шовқини ва тартаракларидан чўчиб, чакалакдан қочиб чиқадиган қуённи кутиб турарди. Агар у Григорий Ивановичнинг учраб қолишини олдиндан билганда, албатта, бошқа томонга бурилиб кетган бўларди, аммо у Берестов устидан кутилмаган бир жойда чиқиб қолди — оралари бир ўқ отим жойча қолганди. Бошқа илож йўқ: Муромский ўқимишли бир европалик сифатида ўз рақибининг ёнига келди ва одоб билан унга салом берди. Берестов ҳам, занжирдаги айиқ ўз хўжасининг амри билан жанобларга эгилиб таъзим қилгани каби, ҳафсала билан жавоб берди. Шу минутда ўрмон оралигидан бир қуён сакраб чиқди ва дала бўйлаб чопа бошлади. Берестов ва унинг жиловдори тозушларининг борича қичқирдилар, тозиларни қўйиб юбордилар, ўзлари ҳам уларнинг кетидан чопа кетдилар.

Муромскийнинг ҳеч қачон ов кўрмаган оти ҳуркиб кетиб, уни олиб қочди. Ўзини яхши чавандоз деб юрган Муромский отини ўз ҳолига қўйди ва ўзини кўнгилсиз ҳамсуҳбатидан қутқарган бу ҳодисага ичидан хурсанд бўлди. Аммо от чошиб бориб, жар ёқасидан чиқиб қолди ва тўсатдан четга бурилди. Муромский ўзини тутиб қололмади. У музлаган ерга қаттиқ йиқилиб тушди ва шу ҳолича устида одам йўқлигини сезган ҳамоно, худди бир нарса эсига тушгандай, дарров тўхтаган думсиз отини лаънатлаб ётди. Иван Петрович унга етиб келди ва аҳволини сўради. Шу орада унинг жиловдори айбдор отни тутиб келди. У Муромскийнинг отга минишига ёрдам берди. Берестов бўлса уни уйига таклиф қилди. Муромский рад этолмади, чунки ундан миннатдор эди. Шундай қилиб, Берестов қуён овлаб ва ўз рақибини ярадор ҳолда ҳамда ҳарбий асир вазиятида шараф билан уйига олиб келди.

Қўшнилари овқат вақтида дўстона суҳбатлашдилар. Муромский Берестовдан арава сўради, чунки у, йиқилганда зарб егандан, от устида уйига етиб олиш ҳолатида эмаслигини эътироф этди. Берестов уни то эшиккача кузатиб қўйди. Муромский бўлса ундан (шунингдек ўғли Алексей Ивановичдан ҳам) эртагаёқ Прилучинога дўстларча меҳмондорчиликка боришга ваъда олиб келди. Шундай қилиб, эски ва чуқур илдиз ёйган адоват, калта дум биянинг ҳурковичлиги соясида барҳам егандай кўринарди.

Григорий Ивановичнинг қаршисига югуриб Лиза чиқди: «Нима бўлди сизга, ота?— деди ҳайрон бўлиб.— Нега оқсаясиз? Отингиз қани? Бу арава кимники?» «Уйлаб тополмайсанда, my dear!»,— деб жавоб берди Григорий Иванович ва бутун воқеани сўзлаб берди. Лиза ўз қулоқларига ишонмасди. Григорий Иванович қизи эсини йиғиб олмасданоқ, эртага Берестов билан ўғлининг меҳмонга келишини айтди. «Нима деяпсиз ўзингиз?— деди қизи ранги оқариб.— Берестовлар, отаси билан ўғли! Эртага бизга меҳмон бўлиб? Йўқ, ота! Нима қилсангиз

¹ Жон қизим.

ҳам, мен кўриниш бермайман». «Нима, эсингни едингми?—деб эътироз билдирди отаси.— Қачондан бери бунақа уятчан бўлиб қолдинг ё романлардаги қаҳрамон қизлар сингари сен ҳам адоватни мерос қилиб олдингми? Етар, тентак бўлма...» «Йўқ, ота! Агар дунёдаги ҳамма нарсани олдимга тўкиб қўйсалар ҳам, қандай хазина берилса ҳам барибир мен Берестовларнинг олди-га чиқмайман». Григорий Иванович елкасини қисиб қўйди ва у билан ортиқ тортишиб ўтирмади, чунки қизига қарши туриб бир иш чиқара олмаслигини билар эди. Кейин у ажойиб сайрининг ҳордиғини чиқариш учун дам олгани кетди.

Лизавета Григорьевна ўз хонасига чиқди ва Настяни чақирди. Иккови эртага келадиган меҳмонлар ҳақида узоқ муҳокама юргиздилар. Агар Алексей, яхши тарбия кўрган қизда ўз Акулинасини таниб қолса, нима деб ўйлайди? Унинг ахлоқи, одатлари, ақли ҳақида қандай фикрда бўлади? Иккинчи томондан, у шу қадар кутилмаган бу учрашув унда қандай таъсир қолдиришини кўришни жуда истар эди... Бирдан унинг бошига бир фикр келди. У шу заҳотиёқ ўз фикрини Настяга билдирди; иккаласи бу янги фикрдан хурсанд бўлиб, уни албатта ижро этишга киришдилар.

Эртаси куни нонушта вақтида отаси қизидан, ҳали ҳам унинг Берестовлардан қочиш фикридами эканини сўради. «Ота,— деб жавоб берди Лиза,— агар сизга зарур бўлса, мен уларни қабул этаман, аммо бир шартим бор: мен улар олдига қандай кирмайин, нима қилмайин, сиз мени уришмайсиз ва ҳайронлик ё норозилик аломати кўрсатмайсиз». «Тагин бирон шўхликдир-да!— деди кулиб Григорий Иванович.— Хўп, яхши, яхши; розиман, сен нимани хоҳласанг шундай бўлсин, менинг қоракўз, шўх қизим!» Шундан кейин у қизининг пешонасидан ўпди ва Лиза ҳозирлик кўргани чолиб чиқиб кетди.

Худди соат иккида олти от қўшилган, кўркам извош ҳовлига кириб келди ва ям-яшил чимзор ёнида тўхтади. Қари Берестов Муромскийнинг махсус уқали кийимдаги иккита малайининг ёрдамида эшик зинапоясидан чиқди. Унинг орқасидан ўғли от-да етиб келди ва отаси билан бирга дастурхон тайёрланган меҳмонхонага кирди. Муромский ўз қўшниларини жуда ҳурмат ва навозиш билан қабул этди. Уларга овқат олдидан боғчани, йиртқич ҳайвонларини кўришни таклиф қилди ва диққат билан су-пурилган, қум сепилган йўлчадан бошлаб кетди. Қари Берестов шу қадар бемаъни ҳавасга сарф қилинган вақт ва меҳнатга ичи-дан ачинди. Лекин одоб юзасидан индамади. Уғли на тадбирли отасининг норозилигига ва на гердайган инглизпарастнинг севи-чига қўшилмасди; у сабрсизлик билан таърифини кўп эшитган уй эгасининг қизининг чиқишини кутарди ва гарчи унинг қалби бизга маълум севги билан банд бўлса-да, аммо у бу ёш ва чирой-ли қизни кўрмоқ иштиёқи билан ёнарди.

Меҳмонхонага қайтиб киргач, учовлон бирга ўтиришди: қа-рилар илгариги вақтларни ва ўз хизматларининг ҳангомаларини

эслардилар, Алексей бўлса, Лиза кириб келган пайтда ўзининг қандай роль ўйнашини ўйларди. У ўзимни паришонхотир тутиш ҳар ҳолда ҳаммасидан тузук бўлар, деб ўйлади ва шунга ҳозирланди. Эшик очилди ва у шу қадар лоқайдлик ҳамда ғурур билан писанд қилмай қарадики, буни кўрганда ҳар қандай оти чиққан сатангнинг ҳам юраги жаз этиб кетарди. Бахтга қарши, Лизанинг ўрнига юзига упу суртиб, тор кийимга ўралиб олган ва кўзларини ерга қараб сузган қари Жаксон хоним таъзим билан кириб келди, Алексейнинг ҳарбийча гўзал ҳаракати бекор кетди. У ҳали ўзини ўнглаб ҳам олмаган эдики, эшик яна очилди ва бу сафар Лиза кириб келди. Ҳаммалари ўринларидан туришди: отаси уни меҳмонлар билан таништироқчи бўлди-ю, лекин бирдан тўхтади ва лабини тишлаб қолди... Лиза, унинг қорачадан келган Лизаси, қулоқларига қадар упу қўйиб, сурма суртишда Жаксон хонимдан ҳам ўтиб кетган эди; у бошига Людовик XIV нинг ясама сочига ўхшатиб, асл ўзининг сочига нисбатан ялтироқроқ бўлган ясама соч тақиб олганди, унинг а *l'imbecile*¹ энглари *Madame de Pompadour*² фижмаларидай бесўнақай эди; бели икс (x) ҳарфи шаклида сиқилган бўлиб, онасининг ҳали гаровга қўйилмаган бутун гавҳарлари бармоқларидан, бўйнида, қулоқларида ярқираб турарди. Алексей бу кулгили ва ажойиб қиз ўз Акулиnasi эканини билмади. Берестов унинг қўлини ўпмоқ учун ёндашди, Алексей ҳам унинг қўлидан ижирганиб туриб ўпди; у Лизанинг оқ бармоқларини ушлар экан, назарида, қизнинг бармоқлари титраётгандай бўлиб кўринди. Шу орада у Лизанинг қасддан илгари қўйилган ва ҳар хил сатанглик билан пардозланган оёқчаларини кўриб қолди. Бу қизнинг бошқа кийимларидан кўра ўзига муносибдай кўринди. Упу ва сурмаларга келганда, тўғриси айтиш керакки, у соддадиллик билан биринчи боқишда буларни пайқаб ололмади ва шунингдек, кейин ҳам ундан шубҳа қилмади. Григорий Иванович ўз ваъдасини эслади ва ҳайрон қолганини билдирмасликка уринди, аммо қизнинг шўхлиги унга шу қадар қизиқ бўлиб кўриндики, у ўзини кулгидан зўрга тўхтатиб қолди. Такаббур инглиз хоними кулгидан узоқ бўлиб, сурма ва упу унинг жавонидан ўғирланганини пайқаб, аччиғидан қизариб кетганди ва бу унинг упу чапланган юзидан билиниб турарди. У шўх қизга ўқрайиб қарар, Лиза эса, ҳар қандай изоҳотни ўзга бир вақтга қўйиб, ўзини ҳеч нарсани сезмаганга соларди.

Стол атрофига ўтиришди. Алексей ўйчанлик ва паришонхотирлик ролини ўйнайверди. Лиза нозлар, тишлари орасидан чўзиб-чўзиб фақат французчалаб сўзлар эди. Отаси ҳар онда унга боқарди, мақсадини тушунмасди, аммо бунинг ҳаммаси унга

¹ Тўғри таржимаси: «тентакнамо» елкаси кенг ва оғзи жуда сиқилган энг.

² Француз қироли Людовик XV нинг (1721—1764) маъшуқаси — бека Помпадур.

жуда қизиқ туюларди. Инглиз хоним ҳаддан ташқари аччиғланган бўлса ҳам, лекин жим ўтирарди. Ёлғиз Иван Петрович худди ўз уйидагидек: икки одам еганича овқат ер, кўтарганича ичар, тобора иноқлашиб суҳбатлашар, хоҳлаганча қаҳ-қаҳ уриб куларди.

Ниҳоят ўринларидан турдилар; меҳмонлар кетишди ва Григорий Иванович кула-кула саволлар бера бошлади: «Нега сен уларни лақиллатдинг?— деб сўради Лизадан у.— Биласанми нима, у па сенга ярашаркан; мен хотинлар пардози қанақа бўлишини билмайман, аммо мен сен бўлганимда, у па қўйиб юрардим; лекин табиийки, кўп эмас, озроқ қўярдим». Лиза ўз найрангининг муваффақиятидан жуда хурсанд эди. У отасини қучоқлади ва унинг маслаҳатини ўйлаб кўришга ваъда берди-да, аччиғланган Жаксон хонимни тинчлантириш учун югурди. Жаксон хоним эшигини очишга ва қизнинг ўзини оқлашни эшитишга зўрга рози бўлди. Лиза таниш бўлмаган меҳмонлар ҳузурига қорадан келган чеҳраси билан киришдан уялган эмиш; аммо сўраб олгани ботина олмаганмиш... У шафқатли Жаксон хонимнинг афв этишига ишонганмиш ва ҳоказо... Жаксон хоним Лиза уни мазах қилмаганига ишониб, тинчланди. Лизани ўпди, ҳам ярашув аломати ўлароқ, бир шиша инглиз упасини бағишлади, Лиза уни самимий ташаккур изҳор этиб қабул қилди.

Эртаси саҳарлаб Лиза учрашув ўрни бўлган чакалакка борганини китобхоннинг ўзи ҳам билиб олгандир. «Барин, сен кеча бизнинг хўжайиниңикига бордингми?— деди шу замон у Алексейга.— Қизи қанақа экан?» Алексей, мен уни яхши кўролмадим, деб жавоб берди. «Эсиз»,— деди Лиза. «Нега ахир?»— деб сўради Алексей. «Шунинг учунки, мен сендак ҳалиги... деганлари тўғримикин, деб сўрамоқчи эдим». «Нима деганлари?» «Мен ўша оймқизга ўхшармишман, шу тўғрими?» «Бўлмагур гап. Уни сенга солиштириб бўлмайди, у хунукдан ҳам хунук». «Оҳ, барин, бундай дейишинг яхши эмас; бизнинг оймқиз шундай оқ, шундай олифтаки, мени унга қандай солиштириб бўлади!» Алексей онт ичиб, сен ҳар қандай оппоқ қиздан ҳам яхшисан, деди ва уни тамом хотиржам қилиш учун оймқизни шундай калака қилиб тасвирладики, Лиза чиндан ҳам қаҳ-қаҳ уриб кулди. «Лекин оймқиз ҳар қанча кулгиле бўлса ҳам,— деди Лиза уҳ тортиб,— барибир, мен унинг олдида саводсиз бир тентакман». «Эҳа,— деди Алексей,— шунга ҳам хафа бўласанми! Агар истасанг, мен сени тезда саводингни чиқариб қўяман». «О, ростдан ҳам,— деди Лиза.— Бир ҳаракат қилиб кўриш керак, дейман!» «Рухсат эт, севгилим, ҳозир десанг ҳам майли». Улар ўтирдилар. Алексей чўнтагидан қалам ва ён дафтарини олди. Шундай қилиб Акулина алифбени ажойиб тезлик билан ўрганди. Алексей унинг зеҳнига ҳайрон қоларди. Эртасига у ёзишга ҳам киришди. Аввало қалам айтганига юрмади: аммо бир неча минутдан сўнг у ҳарфларни анча яхши чиза бошлади. «Қандай мўъжиза!— деди Алексей.— Бизнинг ўқишимиз, ахир «Ланкас-

тер»¹ усулидан ҳам тез кетяпти». Ҳақиқатан ҳам учинчи дарсда Акулина «Бояр қизи Наталья»ни² ҳижжалаб ўқийдиган ва ўқшдан тўхтаб, баъзи фикрларни айтадиган ҳамда Алексейни чиндан ҳайрон қолдирадиган бўлди. Шунингдек, у бир варақ қоғозга шу қиссадан олинган мақоллар, қисқа таъбирларни ёзиб ҳам олди.

Бир ҳафта ўтди, улар ўртасида хат ёзиш ҳам бошланиб кетди. Почта идораси кекса дуб ёғочининг қавагига жойлашган эди. Настя яширинча почтальон вазифасини адо этарди. Алексей йирик-йирик ҳарфлар билан ёзилган хатни у ерга келтириб қўяр ва ўз севгилисининг оддий кўк қоғозга ёзилган ажи-буж хатини олиб кетарди. Акулина яхши жумлалар тузишга ўрганиб, маълумоти ортиб, ақли ҳам анча ўсиб бораётганлиги кўриниб турарди.

Шу орада Иван Петрович Берестов билан Григорий Иванович Муромскийнинг ошначиликлари борган сари маҳкамлашиб борди ва кўп ўтмай қуйидаги сабабларга кўра дўстликка айланиб кетди: Муромский, Иван Петрович ўлгандан кейин, бутун молмулки Алексей Иванович қўлига ўтишини, шунда Алексей Иванович бу губернада энг бадавлат мулкдорлардан бири бўлиб қолишини, шунинг учун Лизага уйланмасликка ҳеч қандай сабаб йўқлигини ора-сира ўйлаб қўяди. Қари Берестов бўлса, қўшинсининг бирмунча телбалиги (ўз тили билан айтганда инглизча тентаклиги)га иқрор бўлса ҳам, унда анча тузук фазилат, масалан: кам учрайдиган эпчиллик борлигини инкор этмасди. Григорий Иванович машҳур ва кучли граф Пронскийга яқин қариндош бўлиб, граф эса, Алексей учун жуда фойдали бўлиши мумкин, Муромский бўлса (Иван Петрович шундай деб ўйларди), қизини шундай одамга беришдан ҳар қалай хурсанд бўлса керак...

Қарилар шу чоққача ҳар қайсиси ўзича шундай ўйлардилар, улар ниҳоят, бир-бири билан сўзлашдилар, кенгашдилар, қучоқлашдилар ва масалани навбат билан ҳал этмоққа ҳар қайсиси ўз томонидан ҳаракат қилишга сўз бердилар. Муромский олдида бизга маълум зиёфатдан сўнг, қизини ҳанузгача кўрмаган Алексей билан таништириш қийинчилиги турарди. Улар ўша кунни бир-бирига кўп ҳам ёқмагандай кўринарди; буни ақалли Алексейнинг ўшандан бери Прилучинога келмаганидан ҳам билса бўларди, Лиза эса, Иван Петрович уларникига келганда, ҳар вақт ўз уйига кириб кетарди. Григорий Иванович: агар Алексей ҳар кун уйимга келиб турса, қизим ахир яхши кўриб қолади. Ўзи шунақа бўлади, вақт ўтиши билан ҳамма нарса ўз қолипига тушиб қолади, деб ўйларди.

¹ *Ланкастер системаси* — илгор ўқувчиларнинг қолоқ ўқувчиларга ёрдам бериб, бир-бирига ўргатиши негиздаги система. Бу усул айниқса, катта ёшдагилар ўртасида қўлланган ва Пушкин замонида жуда кенг тарқалган эди.

² Н. М. Карамзиннинг (1766—1826) тарихий қиссаси.

Иван Петрович ўз ниятининг муваффақияти тўғрисида озроқ ташвиш тортарди. Ҳақиқатда уша кечқуруноқ у ўғлини ўз кабинетига чақириб олди, трубкасини чекаркан, бир оз жим қолиб, деди:

— Нима бўлди, Алёша, кўпдан бери ҳарбий хизмат ҳақида гапирмай қолдинг? Ёки гусар мундири сени ортиқ қизиқтирмай қўйдими!..

— Йўқ, отажон!— деб жавоб берди ҳурмат билан Алексей.— Менинг гусар бўлишим сизга ёқмаслигини кўриб турибман, бинобарин, вазифам сизга бўйсунибди.

— Яхши,— деди Иван Петрович,— кўриб турибманки, сен итоаткор ўғилсан; бу менга тасалли беради; мен ҳам ўз ихтиёрингга қўяман; ҳарбий бўлмаган билан... барибир бирон идора ишига кирувингни ҳам хоҳламайман; ҳозирча сени уйлантирмак ниятидаман.

— Кимга экан, отажон?— деди Алексей ҳайрон бўлиб.

— Лизавета Григорьевна Муромскаяга,— деб жавоб берди Иван Петрович,— яхши қаллиқ, шундай эмасми?

— Отажон, мен ҳали уйланиш тўғрисида ўйлаганимча ҳам йўқ эди-ку.

— Сен ўйламайсан, мен сенинг учун ўйлаб, ўйимни пишитиб қўйдим.

— Ихтиёрингиз, аммо Лиза Муромская менга сира ҳам ёқмайди.

— Кейин ёқиб қолади. Вақт ўтиши билан севишиб кетасизлар.

— Аммо мен уни бахтиёр қилишга мутлақо қобил эмасман.

— Сен Лизанинг бахтининг ғамини емай қўя қол. Нима? Наҳотки сен отанг хоҳишига шундай қарайсан? Яхши!

— Хоҳлаганингизни қилинг, мен уйланишни истамайман ва ўйланмайман ҳам.

— Уйланасан, бўлмаса мен сени оқ қиламан, худо ҳақи! Бутун мол-мулкимни сотаман, совураман, сенга сариқ чақа ҳам қолдирмайман. Ўйлаб чиқишинга уч кун муҳлат бераман, унгача кўзимга кўринма.

Алексей отасининг бошига бир фикр келиб қолса, уни Тарас Скотининг¹ айтганидай, омбир билан ҳам суғуриб бўлмасди; аммо Алексей ҳам отасининг худди ўзи эди; унга ҳам гап тунгуштириш қийин эди. У ўз хонасига кирди ва ота-она ҳукмининг чегараси ҳақида, Лизавета Григорьевна тўғрисида, отасининг уни ҳеч нарсасиз қолдирмоқчи бўлгани ва ниҳоят Акулина ҳақида ўйлаб кетди. Биринчи марта Алексей уни қаттиқ севиб қолганини равшан ҳис этди; хаёлига романларда ёзилгандай қишлоқи қизга уйланиш ва ўз меҳнати соясида кун кўриш фикри келди; бу қатъий қарор унинг ўзига ҳам тобора маъқулроқ кўрина бошлади. Ёгингарчилик бўлгани учун бир қанча

¹ Тарас Скотининг — Фонвизин комедияси «Недоросль»да қатнашувчилардан бири; нодон ва дағал бир тип.

вақтдан бери чекалакзордаги учрашувлар тўхтаган эди. У Акулинага ҳарфларини равшан қилиб, оташин ифодалар билан бир мактуб ёзди ва икковига хавф солаётган жудодликни билдирди ҳам шу хатда унинг ўзига тегишини сўради. Шу замон хатни почтага, дарахт қавагига ташлаб келди ва қилган ишидан мамнун бўлган ҳолда ухламоқ учун ётди.

Ўз фикрида қаттиқ туриб олган Алексей, эртасига эрталаб, очиқ сўзлашиб келиш учун Муромскийнинг уйи томон кетди. У Муромскийнинг олижаноблигига суяниб, уни ўз томонига оғдирмоқ умидида эди. Отини Прилучино саройи ёнида тўхтатиб: «Григорий Иванович уйдами?»— деб сўради. «Йўқ,— деди хизматкор,— Григорий Иванович эрталаб кетгандилар...» «Афсус!»—деб ўйлади Алексей. «Ҳеч бўлмаса Лизавета Григорьевна уйда эмасми?»— деди яна. «Ўйдалар!» Алексей отдан сакраб тушди. Тизгинини хизматкорнинг қўлига тутқазди-да, рухсат олмасданоқ ичкари кириб кетди.

Меҳмонхонага яқинлашаркан: «Ҳаммаси ҳал бўлади,— деб ўйлади йигит,— унинг ўзи билан сўзлашаман». У ичкари кирди ва... қотиб қолди! Лиза... Йўқ! Акулина, севимли, қорачадан келган Акулина, сарафанда эмас, эрталаб киядиган оқ кўйлақда, дераза ёнида ўтирар ва унинг хатини ўқир эди. Лиза мактуб билан шу қадар машғул бўлиб кетгандики, унинг кириб келганини ҳам сезмай қолди. Алексей севинчдан бақириб юборди. Лиза сесканиб бошини кўтарди ва кичириб қочиб кетмоқчи бўлди. Алексей уни ушлаб қолишга югурди, «Акулина, Акулина!...» Лиза унинг қўлидан чиқишга уринар ва юзини ўгириб: «*Mais laissez-moi donc, monsieur; mais êtes vous fou?*»,¹— деган сўзларни такрорлар эди; «Акулина, жоним, Акулина!»— деярди яна Алексей, унинг қўлларини ўпиб. Бу воқеанинг гувоҳи бўлган Жаксон хоним нима ўйлашини ҳам билмасди. Шу пайт эшик очилди ҳам Григорий Иванович Муромский кириб келди ва:

— Эҳа, сизларнинг ишларингиз чамаси, жуда пишиб қолганга ўхшайди-ку...— деди.

Ҳикоянинг хулосасини ёзиб ўтиришдай ортиқча мажбуриятдан китобхонларим мени халос этарлар, деб ўйлайман.

1830 йил

И. П. БЕЛКИН
ҚИССАЛАРИ ТУГАДИ

¹ Қўйворинг мени, афандим; ақлингизни йўқотдингизми?